

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
KULTUURITEADUSTE JA KUNSTIDE INSTITUUT
KIRJANDUSE JA TEATRITADUSE OSAKOND

Gerda Parkja

JAMES MORIARTY SHERLOCK HOLMESI LUGUDES JA SARJAS „SHERLOCK“

Bakalaureusetöö

Juhendaja Kersti Unt, MA

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Detektiivkirjanduse kujunemisest žanriks.	4
1.1. Detektiivkirjanduse tekkest ja muutumisest ajas	4
1.2. Kurjategija kujutamine ajaloolises perspektiivis	9
1.3. Detektiivne süžee kirjanduses ja filmis.....	11
2. James Moriarty kurjategijana.....	13
2.1. James Moriarty kui viktoriaanlik kurjategija: ajaloolised ja kirjanduslikud prototüübid	13
2.2. James Moriarty kui moodne kurjategija. James Moriarty telesarjades ja filmis...	16
3. James Moriarty omadused Conan-Doyle'i Holmesi-lugudes ja BBC sarjas.....	19
3.1. James Moriarty kui puutumatu isik.....	19
3.1.1. James Moriarty puutumatus Holmesi-lugudes.....	19
3.1.2. James Moriarty puutumatus BBC sarjas "Sherlock".	20
3.2. James Moriarty staatus ja identiteet.	21
3.2.1. James Moriarty staatus ja identiteet Holmesi-lugudes.....	21
3.2.2. James Moriarty staatus ja identiteet BBC sarjas "Sherlock"	22
3.3. James Moriarty iseloom.....	23
3.3.1. James Moriarty iseloom Holmesi-lugudes.....	23
3.3.2. James Moriarty iseloom BBC sarjas "Sherlock"	23
3.4. James Moriarty ja Sherlock Holmes	24
3.4.1. James Moriarty ja Sherlock Holmesi suhe Holmesi-lugudes	24
3.4.2. James Moriarty ja Sherlock Holmesi suhe BBC sarjas „Sherlock“	26
3.5. James Moriarty ja teised kurjategijad	28
3.5.1. James Moriarty kokkupuude teiste kurjategijatega Holmesi-lugudes ..	28
3.5.2. James Moriarty kokkupuude teiste kurjategijatega BBC sarjas „Sherlock“	28
3.6. James Moriarty surm ja naasmise võimalikkus.	29
3.6.1. James Moriarty surm lugudes.	29
3.6.2. James Moriarty surm sarjas.....	31
Kokkuvõte	33
Kasutatud kirjandus.....	35
James Moriarty in the Sherlock Holmes stories and in the series „Sherlock“. Summary.....	39

Sissejuhatus

Käesolev bakalaureusetöö käsitleb Sherlock Holmesi lugude peamise antagonisti, professor Moriarty kujutamist nii Arthur Conan Doyle'i lugudes kui ka 2010. aastal esilinastunud BBC sarjas „Sherlock“. Moriartyt võib pidada üheks silmapaisvamaks antagonistiks detektiivkirjanduses, keda on palju kujutatud nii erinevaid filmides, telesarjades kui ka kirjanduses.

Töö eesmärgiks on uurida, mil viisil on Moriarty nii 19. sajandil kui 21. sajandil oma ajastule vastav tegelane, ning kuidas on tema kujutamine nii kirjanduses kui ka filmides aja jooksul muutunud. Töös käsitletakse lugudes ja sarjas figureerivaid Moriartysid kui kaht erinevat tegelaskuju. Ühtlasi vaadeldakse, mil viisil on Doyle'i loodud tegelaskuju sarjas muudetud, ning samas kuidas see on ka säilinud. Samuti käsitletakse, mille poolest on sari „Sherlock“ olulisem varasematest Doyle'i lugudel põhinevatest ekraniseeringutest, ning miks sinne Moriarty on üks tähelepanuväärsemaid selle tegelase kehastusi kogu televisiooni ning filmiajaloo vältel.

Töö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis vaadeldakse detektiivkirjanduse kujunemist läbi ajaloo, ning käsitletakse, mil viisil see kirjanduse žanr sai alguse. Ühtlasi vaadeldakse kurjategija tegelaskuju detektiivkirjanduses ning ka detektiivse šžžeege filmi arengut.

Teises peatükis käsitletakse James Moriartyt nii 19. sajandi kui ka 21. sajandi kurjategijana. Vaadeldakse, mil viisil inspireerisid erinevad kirjanduslikud ning ajaloolised isikud Arthur Conan Doyle'i Moriarty tegelaskuju loomisel. Ühtlasi võrreldakse Moriartyt teiste 19. sajandi kurjategijatega. Samuti käsitletakse Moriartyt kui 21. sajandi kurjategijat ning vaadeldakse, mis teeb temast modernse tegelaskuju.

Kolmandas peatükis võrreldakse nii lugudes kui ka sarjas figureerivat Moriartyt lähemalt. Võrreldakse mõlema tegelase puutumatust, rolli kuritegelikus maailmas, iseloomu ning suhteid teiste tegelastega, sest just neis aspektides väljendub kõige paremini nende kahe tegelaskuju erinevus. Ühtlasi juureldakse selle üle, mistõttu need erinevused esinevad ning kõneldakse samuti sellest, mil viisil on Arthur Conan Doyle'i pärand Moriarty kujul sarjas säilinud. Samuti võrreldakse Moriarty surma ning juureldakse selle üle, mil määral on Moriarty naasmine sarjas võimalik.

1. Detektiivkirjanduse kujunemisest žanriks.

1.1. Detektiivkirjanduse tekkest ja muutumisest ajas

Detektiivkirjandus on žanr, mille teemaks on kuritegu, kurjategija ja selle avastamine. Kuna kirjanduses on kuritegevusest kõneldud juba kaua, võib detektiiviloo elemente leida juba mitmetes antiikkirjanduse teostes, nagu näiteks Heraklese ja varas Cacuse loos ning kuningas Rhampsinituse loos. Mõlemas loos figureerib varas, kes võltsib oma jälitajate eksitamiseks tõendeid. Üks tuntumaid kuritegevusest kõnelevaid lugusid antiikkirjanduses on aga Sophoklese näidend „Kuningas Oidipus”, kus on olemas kõik detektiiviloo tähtsaimad elemendid: mõrv ja sellega kaasnev mõistatus, kahtlusaluste kinnine ring ning varjatud mineviku järkjärguline paljastamine. Kuritegevusest kõnelevaid lugusid võib leida ka Piiblis: näiteks Taanieli raamatus Susanna lugu ning Beeli preestrite lugu, kus valetunnistajate pettused avalikustatakse prohvet Taanieli poolt (Scaggs 2005: 8-10).

Kuritegevuse kujutamine oli sage teema ka Elizabeth I aegsel Inglismaal, mil üks levinumaid žanre oli kättemaksutragedia (Scaggs 2005: 11). Seda žanri viljelesid autorid nagu Shakespeare, Thomas Middleton ja William Rowley. Neis lugudes rikkus kättemaksja oma tegevusega ühiskondlikku korda, mida ta taastada üritas (Scaggs 2005: 11-13). Michel Foucault' sõnul ründas selline kuritegevus valitsejat isiklikult, sest seadus esindab tema tahet (Foucault 1991: 47).

See tegi ühtlasi kuninga kättemaksu neis näidendeis vajalikuks. 18. sajandil kujunesid populaarseks lood avalikest hukkamistest, mis olid ühtlasi valitseja viis ühiskonna stabiilsus taastada. Neist populaarseimad olid kord kuus ilmuvad „Newgate'i kalendrid”, bülletäänid, kus avaldati erinevaid hoiatavaid lugusid, mis lõppesid alati kurjategija karistamisega (Scaggs 2005: 11-13). Selline lisa tagas „Newgate'i kalendrite“ populaarsuse (Rzepka 2005: 52).

Lisaks „Newgate'i kalendritele“ oli nõudlus veriste ja šokeerivate lugude järele suur ka ilukirjanduses. Levinud olid narratiivid nagu 1794. aastal ilmunud William Godwini romaan „Caleb Williams“, kus kurjategija tabati juhuse tõttu, mitte tänu organiseeritud politseitööle. Ühtlasi oli see teos üks otseseid detektiivromaani eelkäijaid, sinne peategelane aga üks varasemaid näiteid detektiivist, kes teeb uurimistööd ja kasutab loogilist järeldamist (Scaggs 2005: 14). Samas tugineb ta irrotsionaalsetele kahtlustele ning uurib eksitavaid tõendeid (Rzepka 2005: 56).

Siiski ei saa ka 18. sajandil veel rääkida detektiiviloost kui žanrist: selle teket seostatakse ennekõike politseiorganisatsioonide rajamisega mitmes Euroopa riigis (Sayers 1992: 75).

Politseiorganisatsioonide rajamine algas Euroopas peamiselt 19. sajandil. Prantsusmaal oli üks sellega seotud isikuid Eugene Francois Vidocq, endine kurjategija ja hilisem Sureté politseiüksuse pealik. Ta rajas esimese kaasaegse detektiivagentuuri *Le Bureau des Renseignements* (Scaggs 2005: 17).

19. sajandil leidsid samaladsed muutused aset ka Suurbritannias. Sajand varem kasutati kuritegevuse haldamisel kriminaalkodeksit, mille nimekiri surmaga karistatavatest kuritegudest aina suurenes. Seadus oli üsna karm, kuid selle rakendamine ebaühtlane (Maunder, Moore 2004: 195).

19. sajandiks oli olukord kuritegevuse mõttes tublisti halvenenud. Industriaalrevolutsiooni käigus leidis aset massiline kolimine linnadesse, ja seal valitsev töötus põhjustas ühtlasi ka kuritegevuse kasvu. Kujunes välja professionaalsete kurjategijate kiht, kelle sarnast varem ei olnud (Mandel 1984: 5). Suurbritannia olukorda raskendasid ka asumaad, kes keeldusid alates 1840. aastatest rohkem kurjategijaid vastu võtmast, kuhu neid ühe võimaliku karistusena oli seni välja saadetud. Nii tuli leida viis, kuidas kodumaal kuritegevus teiste vahenditega kontrolli alla saada (Maunder, Moore 2004: 195).

Kurjategijate arresterimisel ning kohtupidamisel kasutati vähe detektiivitööd. Nad tabati tihti kas teolt, nende kaasosaliste abiga või tänu juhusele. Tunnistajatel oli ülekaalukas roll nii kriminaaluurimisel kui ka kohtus (Rzepka 2005: 57).

1749. aastal loodi grupp vargapüüdjad, keda kutsuti nende peakorterit järgi ka Bow Streeti jooksjateks (Scaggs 2005: 18). Bow Streeti jooksjate peamiseks ülesandeks oli hagide kättetoimetamine, kurjategijate arresterimine ning tagaotsimine (Palmiotto 1997:11-12).

Nad olid üheksa aastakümne jooksul ainus detektiivide sarnane jõud Suurbritannias. Ametliku politseijõu loomist takistas rahva umbusk nii valitsuse kui ka sõjaväe suhtes (Rzepka 2005: 53). Bow Streeti jooksjaid süüdistati tihti õigustatult korruptsioonis ja koostöös kurjategijatega. 1828. aastal asendati nad Suurbritannia riigimehe Sir Robert Peeli loodud esimese munitsipaalse politseiorganisatsiooniga (Scaggs 2005: 18).

19. sajandi politseitöö rajati usule teadmistesse, teadusesse ja juurdlusesse. Võeti kasutusele mitmed uued leiutised nagu fotograafia, mis võimaldas jäädvustada tõendeid ning identifitseerida kurjategijaid (Scaggs 2005: 18-19). Senisest enam keskenduti kurjategija isikule: näiteks hakati spetsiaalsesse indeksisse kandma infot nende välimuse kohta. Lisaks uuriti ka sõrmejälgi ning kasutati valedetektorit (Maunder, Moore 2004: 195-196).

Muutused leidsid aset ka kuritegevusest kõnelevas kirjanduses. Hakati kirjutama detektiivilugusid, kus kasutati analüüsimist ja loogilist arutluskäiku. Neist esimeseks peetakse 1841. aastal avaldatud Edgar Allan Poe novelli "Mõrvad Rue Morgue'il". Tema novellid, kus figureeris detektiiv Auguste C. Dupin kujundasid kogu järgneva sajandi detektiivikirjandust.

Neis novellides oli palju sarnast Sherlock Holmesi lugudega: näiteks figureeris siin detektiivi kaaslane, kes uurija iseloomu ja oskusi kommenteeris. Dupin ise oli Holmesile sarnaselt ekstsentriline, eraklik ning suurepärase analüüsimisvõimega (Scaggs 2005: 19-20).

Detektiivikirjandus arenes 19. sajandil ka Prantsusmaal, kus üheks tähtsamaks autoriks oli Émile Gaboriau. Ta kirjutas sarja romaane, kus figureerisid amatöör-detektiiv Tabaret ja inspektor Lecoq. Tabaret, kes näis algul ebaeenev, kuid osutus hiljem geniaalseks ning oli kirjanduslikuks eeskujuks mitmetele hilisematele amatöördetektiividele nagu Isa Brown, Hercule Poirot ja ka Sherlock Holmes. Gaboriau kujutas ühtlasi politseinikke kui ausaid isikuid, tõstes sellega nende mainet rahva hulgas. Sarnaselt Gaboriau'le Prantsusmaal mõjutas üldist arvamust politseinikest Suurbritannias Charles Dickens (Scaggs 2005: 22-23).

Dickens oli ühtlasi üks olulisemaid varase detektiivikirjanduse autoreid. Detektiivikirjanduse alla võib liigitada peamiselt tema hilisemad teosed nagu 1853. aastal ilmunud „Kõle maja”. See teos on ühtlasi märkimisväärne seal figureeriva inspektor Bucketi poolt, kes oli üks esimesi politseidetektiive Suurbritannia ilukirjanduses (Rzepka 2005:10).

Esimeseks ingliskeelseks detektiivromaani peetakse aga Wilkie Collins'i 1868. aastal ilmunud teost „Kuukivi“ (Scaggs 2005: 23). Tema varasem teos „Naine valges“ on pigem detektiivse elemendiga sensatsiooniromaan. „Kuukivis“ on olemas nii keskne mõistatus kui ka detektiiv, kelleks on ebatavalise lahendamisoskusega seersant Cuff (Symons 1993: 50).

19. sajandi lõpuks sai detektiivromaani väga populaarne žanr, mistõttu otsustas Arthur Conan Doyle kirjutada oma esimese detektiivromaani „Etüüd punases“. See romaan ja tema hilisem teos „Nelja märk“ olid struktuuri ja teemade poolest sarnased Collins'i „Kuukiviga“. Samas sai Doyle eriti edukaks pigem Sherlock Holmesi novellidega. Sherlock Holmes tegelaskujuna sai populaarseks otsekohe (Scaggs 2005: 24).

Tema loomisel oli Doyle'ile suureks eeskujuks doktor Joseph Bell, tema professor Edinburghi ülikoolis, kes oli ühtlasi legendaarne oma jälgimis- ning deduktsioonioskuse poolest (Crowder, Doyle 2010: 51). Lisaks Bellile inspireerisid Doyle'i ka Poe, Vidocq ja Gaboriau. Nii oli tulemuseks ekstsentriline ja ühiskonda kritiseeriv nõuandev detektiiv, kes oli ühtlasi analüütiline geenius. Lisaks oli ta ka tegudeinimene ning maskeerimise meister. (Scaggs 2005: 24-25).

Sherlock Holmesi lugudes võib selgelt täheldada kriminalistika edasiarengut. Neis rakendatakse mitmeid viktoriaanlikul ajastul kasutusele võetud uurimismeetodeid: näiteks lahendab Holmes romaanis „Etüüd punases“ uuritava juhtumi peamiselt ohvri laiba juurest leitud sõrmejälgede abil (Thomas 1999: 222).

Holmes oli teadusliku hoiakuga. Talle oli omane 19. sajandi usk andmete kogumisse ja analüüsi (Scaggs 2005: 41). Sherlock Holmesi lood ühendasid endas varasema detektiivikirjanduse traditsiooni ning olid ühtlasi märk sellest, et detektiivide positsioon ühiskonnas oli tõusnud. Nüüd, kus detektiivikirjandus oli žanrina välja kujunenud, järgnes selle žanri õitsenguaeg ehk kuldajastu.

Detektiivikirjanduse kuldajastuks peetakse kahe maailmasõja vahelist perioodi (Scaggs 2005: 10). Kuldajastu olulisim autor oli aga Agatha Christie, kellega oli loominguga see periood algas ning lõppes (Scaggs 2005: 26). Tema teos „Saladuslik afäär Styles’is“ oli ühtlasi kuldajastu esimene teos (Scaggs 2005: 35). Christie oli ühtlasi seotud mõrvaloo žanri väljakujunemisega (Scaggs 2005: 26).

Mõrvaloost sai kuldajastu olulisim žanr, ning mõrvast ühtlasi enim uuritud kuritegu. Holmesi-lugudes uuriti pigem varaga seotud kuritegusid (Knight 1980: 88-90). Mõrva olulisusest selle perioodi kirjanduses kõneles ka S.S. Van Dine oma essees „Kakskümmend reeglit detektiivilugude kirjutamiseks“. „Detektiivromaanis lihtsalt peab olema laip, ja mida surnum see laip on, seda parem. Ühestki väiksemast kuriteost kui mõrv ei piisa.“ (Van Dine 1992: 190). Kuldajastul sai ühtlasi novellist olulisemaks žanriks romaan (Redmond 1993: 195).

Lisaks Christie’le oli sel perioodil mitmeid teisigi olulisi naisautoreid nagu Dorothy Sayers, kes lõi aristokraadist detektiivi lord Peter Wimsey. Wimseyst sai hiljem üks kuldajastu enim jäljendatud detektiive (Scaggs 2005: 26). Ta erineb detektiivine Holmesist omajagu: ta on äärmiselt rikas elunautija, kes omab näiteks kallist autot ja harukordseid kunstiteoseid. Ühtlasi on ta *playboy* välimusega mees, kes on iseloomult intelligentne, vooruslik ning kohusetundlik (Rzepka 2005: 163-164).

20. sajandi detektiivikirjanduses toimus veel mitmeid teisigi muutusi. Näiteks sai lugeja narratiivis varasemast olulisema positsiooni. Kirjanik Anthony Berkeley Cox lõi 1928. aastal Detektsiooniklubi, kuhu kuuluvad autorid lubasid järgida õiglase mängu reegleid, mille kohaselt pidi lugeja saama kogu informatsiooni, mille abil ta võis ise loos oleva kuriteo lahendada. Lisaks sellele oli sai süžee narratiivis tegelasest olulisemaks (Scaggs 2005: 27). Mõistatuse tähtsust võib täheldada juba Agatha Christie loomingus, kes kujutab ta oma tegelasi pigem pinnapealselt (Knight 1980: 124).

Kuldajastu detektiivid oli üsnagi lihtsakoelised: enamik neist olid etturi või marioneti-sarnased tegelaskujud (Scaggs 2005: 36). Nad ei olnud nii nutikad, kui olid olnud Dupin ja Holmes, kes olid nõnda geniaalsed, et vajasid vastaseks meisterkurjategijat. Agatha Christie detektiivid miss Marple ja Hercule Poirot aga kasutasid kuritegude lahendamisel pigem jälgimist ja tervet mõistust, ning vajasid geniaalse vastase asemel pigem osavalt korda saadetud kuritegusid (Scaggs 2005: 42-43).

Suurbritannias jäi klassikaline detektiivilugu domineerivaks žanriks kuni 1920ndate lõpuni. Samas kujunes 20. sajandi esimesel poolel Ameerikas välja uus detektiivikirjanduse žanr: detektiivne karmkirjandus (*hard-boiled*). Karmkirjandus oli algselt klassikalise detektiivi kohandamine ameerikaliku urbanistliku ühiskonna jaoks (Gates 2006: 67). Lisaks kasvas see žanr välja ka vesternitest ning gängsterilugudest nagu "Väike Caesar" (Scaggs 2005: 29).

Karmkirjanduses kujutatud maailmas valitses sotsiaalne korrupsioon (Scaggs 2005: 57). Selle žanri väljakujunemine oli seotud kuritegevuse tõusuga. Suure depressiooni perioodil oligi igasugune kuritegevus, näiteks salaviina valmistamine, prostitutsioon ja mängurlus, äärmiselt levinud (Mandel 1984: 31-34). Ühiskondlik huvi kuritegevuse vastu oli suur: näiteks kaasati 1930ndatest alates raadiosaadetesse politseinikke, ning 1945. aastaks oli krimisaadetel juba ulatuslik osa raadio päevakavas (Panek 1987: 171-172).

Esimeseks detektiivse karmkirjanduse autoriks peetakse Dashiell Hammetit, varasemat Pinkertoni agentuuri detektiivi, kelle lood põhinesid ta enda kogemustel. Tema esimeses novellis, mis avaldati 1923. aastal figureeris eradetektiiv Continental Op, kes oli esimene vintske detektiiv. Sellist tüüpi detektiivi järgi sai karmkirjandus ka oma nime. Lisaks Hammetile oli sel perioodil oluline autor ka Raymond Chandler, kelle protagonist Philip Marlowe'd kujutati erinevalt teistest tollastest detektiividest romantilise ja rüütelliku tegelaskujuna. Tähelepanuväärne autor oli ka Mickey Spillane, kelle tegelaskuju Mike Hammer oli kurjategijana nii vintske, et sarnanes juba antagonistile (Gates 2006: 67).

Karmkirjanduses sai ühtlasi tegelane süžees olulisemaks. Tegelase vaatenurk oli teose keskmes, ning deduktsiooni ja analüüsi oli üsna vähe. Karmkirjanduse detektiiv oli erak, kes seisis väljaspool sotsiaalset korda, kuhu kuulusid näiteks perekond ja sõbrad. Erinevalt kuldajastu detektiivist ei olnud ta rikas amatöör, vaid ennast ise ülal pidav professionaalne uurija, kellel oli vaen teiste seaduse ja kora esindajate suhtes (Scaggs 2005: 58-59).

Samuti olid karmkirjanduse keskmes teistsugused kuriteod: näiteks uuriti vägivaldset tänavakuritegevust ja gängsterlust. Varasemates teostes nagu Agatha Christie romaanides oli vägivalda vähe: ka laibad olid pigem sanitaarsed ja veretud (Scaggs 2005: 42-44).

20. sajandi teisel poolel tõusis esile veel teinegi oluline detektiivikirjanduse žanr: politseiprotsessuaal, kus teose keskmes oli politseimeeskond (Scaggs 2005: 84). Politseiprotsessuaalideks sai pidada vaid romaane, kus olev mõistatus lahendati politseinike poolt (Dove 1982: 47). Esimeseks politseiprotsessuaaliks peetakse Hillary Waugh' 1952. aastal ilmunud teost „Viimati nähti kandmas ...“ (Scaggs 2005: 87).

Politseiprotsessuaal oli ühtlasi žanr, mida viljeleti nii Suurbritannias kui ka Ameerikas. Selles žanris oli politseitööl ning selle erinevatel protseduuridel oluline osa. Siinsed detektiivid olid pühendunud ja ühtlasi realistlikumad kui varasemad detektiivid. Erinevalt mõrvaloole leidis politseiprotsessuaali tegevus aset linnas (Scaggs 2005: 91-92).

Selle žanri teoses võis ühtlasi näha sarnasusi varasema detektiivikirjandusega: näiteks sarnanes Colin Dexteri tegelaste inspektor Morse'i ja seersant Lewise suhe Holmesi ja Watsoni sõprusega (Scaggs 2005: 50).

21. sajandi detektiivikirjanduses on endiselt väga populaarne selliste klassikaliste autorite nagu Agatha Christie looming. Mitmed autorid nagu Anne Perry ja Peter Lovesey kirjutavad ühtlasi teoseid, mille tegevustik leiabki aset viktoriaanlikul ajastul (Redmond 1992: 198). Endiselt on väga armastatud Sherlock Holmesi lood. Klassikalisel detektiivikirjandusel on ka tänapäeval oluline roll ning selle juurde pöördutakse pidevalt tagasi, neid teoseid kas jäljendades, täiendades või parodeerides.

1.2. Kurjategija kujutamine ajaloolises perspektiivis

Sarnaselt detektiivile, uurijale, on kirjanduses kaua figureerinud ka kurjategija: üks ei saagi ju läbi teiseta. Üks varasemaid näiteid kurjategijast on juba mainitud Teeba kuningas Oidipus, kes avastab Laiose surma uurides, et on ise ta mõrvar. Oidipus on ühtlasi näide kurjategijast kui kõrvalisest (väljaspool kogukonda seisvast) isikust, sest usutakse, et ta on pärit Korintosest, ning ei saa seetõttu olla mõrvaga seotud. Nii on Oidipus ühtlasi ebatõenäoline kurjategija. Tema tegelaskuju on ka näide sellest, kuidas kirjanduses võib üks isik olla nii seaduse peamine kehtestaja kui ka selle rikkuja (Scaggs 2005: 10).

Üks varasemaid näited on ka Kaini tegelaskuju Piiblist. Kainist saab pärast oma venna Abeli mõrvamist väljaheidetu. Ühtlasi märgistab Jumal ta ära kui kurjategija, mis viitab levinud arvamusele, et kurjategijat on võimalik välimuse järgi ära tunda (Scaggs 2005: 9).

Elizabeth I ajal levinud kättemaksutragöödiates figureerisid mitmed võimul olevad kurjategijad. Sellist situatsiooni võib täheldada näiteks Shakespeare'i näidendis „Hamlet“ , kus kuningas Claudius on prints Hamleti isa mõrvar. Teda tappa proovides surmab ta aga

Poloniuse, saades Oidipuse sarnaselt kurjategijaks, kes on ühtlasi ka autoriteet. Nagu Claudius varasemalt on ta ühtlasi nüüd nii kättemaksu täidesaatja kui ka selle objekt (Scaggs 2005: 11-12).

Kõrgest seisusest kurjategija on ka üks hilisematest antagonistidest, aristokraat Falkland William Godwini teosest „Caleb Williams“. Tema jaoks olid ülimalt olulised tema au ning ühiskondlik positsioon, mistõttu mõrvas ta teda avalikult häbistanud mõisniku Tyrreli. Kui Caleb sellest teada saab, laseb Falkland ta vangistada. Falkland sureb nende hilisema vastasseisu käigus (Scaggs 2005: 14). Falklandi võib ühtlasi pidada üheks kõige esimeseks detektiivikirjanduse antagonistiks.

19. sajandil tõusis esile seaduse heaks töötava kurjategija kuju. Sellise tegelaskuju üheks peamiseks esindajaks oli Eugene Francois Vidocq, varasem bandiit kellest sai Surete detektiivbüroo esimene juht. Tema 1828. aastal ilmunud memuaarid on ühtlasi näide sellest, kuidas 18. sajandi esimesel poolel sai röövelkangelase asemel populaarsemaks politseinikust kangelane (Scaggs 2005: 17).

Samaaegselt geniaalse detektiivi esiletõusuga heistas 19. sajandil Edgar Allan Poe novellides ka üks esimesi kuritegelikke geeniusi, kelleks oli „Näpatud kirja juhtumist“ pärit Minister D-, kes oli ühtlasi Dupinile vääriiline vastane (Scaggs 2005: 22).

19. sajandil oligi ühiskonnas valdav usk, et kurjategijad on muutunud varasemast nutikamaks. Kirjandusse toodi mitmeid väga võimekaid antikangelasi nagu teosest „Naine valgus“ pärit krahv Fosco (Sutherland 2006: 29). Foscot võib samuti pidada üheks esimestest meisterkurjategijatest. Fosco on üsnagi mitmekülgne tegelane, olles iseloomult näiteks energiline ja melodramaatiline (Panek 1987: 48-49). Ühtlasi on ta omal moel ka tollaegse kurjategija vastand: viktoriaanlikul ajastul peeti ülekaalulisi mehi heatahtlikeks (Symons 2005: 44).

Wilkie Collinsi hilisemas teoses „Kuukivi“ võib aga märgata teistsugusemat antagonisti Godfrey Ablewhite'i kujul. Erinevalt Foscost kujutatakse teda enamiku romaanist kui head tegelaskuju. Ühtlasi oli Ablewhite'il teoses märksa väiksem roll (Panek 1987: 59).

Kurjategija rollist kõneldi ühtlasi mitmetes 19. sajandil kirja pandud detektiivikirjanduse reeglistikes. Ronald Knoxi järgi pidi kurjategijaks osutuv isik olema narratiivis algusest peale. Ühtlasi ei tohtinud ta alla detektiiv (Knox 1992: 194-6).

S.S. van Dine'i reeglistiku kohaselt pidi kurjategija avastatama loogilise deduktsiooni teel, mitte juhuslikult. Ta pidi olema detektiiviga võrdväärne ning pidi kuritegusid sooritama isiklikel eesmärkidel (Van Dine 1992: 189).

Hilisemates 19. sajandi teostes nagu Arthur Conan Doyle'i Sherlock Holmesi lugudes esines üsna mitmesuguseid antagoniste. Doyle'i kujutatud kurjategijad olid tihti ohuks viktoriaanliku ajastu väikekodanlikule ideaalile. Tema lugudes oli nii anarhiste, pahale teele läinud läinud korralikke isikuid ning ühtlasi ka aristokraaditest antagoniste (Scaggs 2005: 43).

Erinevalt Suurbritannia detektiivikirjandusest võisid 20. sajandi detektiivses karmkirjanduses aga kurjategijaiks olla ka madalamast klassist isikud (Scaggs 2005: 48). Mitmed sealsed detektiivid sarnanesid samuti antagonistidega, sest kasutasid oma eesmärkide saavutamiseks ka vägivaldseid meetodeid. Näiteks on Hammetti detektiiv Continental Op sarnane rahvasalklasega, kes ise õiglust kehtestada üritab. Ühtlasi on ta varasemalt lasknud kellegi mõrvata (Scaggs 2005: 61-63). Ka teistel karmkirjanduse detektiividel on tume minevik, mida nad varjata üritavad (Scaggs 2005: 66).

Üks levinumaid karmkirjanduse antagoniste oli aga *femme fatale* ehk saatuslik naine, kes sai detektiiviga lähedaseks ja kujutas tema jaoks isiklikku ohtu. Üks selline naistegelane oli Chandleri loodud Brigid O'Shaughnessy (Scaggs 2005: 77). Naisdetektiivide esiletõusuga seoses tuli kirjandusse ka saatusliku mehe ehk *homme fatal*'i tegelaskuju, kellel oli peategelasega intiimsuhe ning kes oli ühtlasi uuritava mõrvaga seotud (Scaggs 2005:79).

Politseiprotsessuaali antagoniste kujutati aga kui täielikult kurje ning animalistlikke tegelaskujusid, kelle olemuses ei olnud ühiskond süüdi. Neis teostes võis tapjaks osutada ka politsei heaks töötav isik, nagu näiteks Pete Marino romaanis „Postmortem“. Kuritegelikke kalduvusi kujutati kui midagi seletamatut. Nii oli näiteks Hannibal Lecteriga teosest „Voonakeste vaikimine“ (Scaggs 2005: 98-100).

1.3. Detektiivne süžee kirjanduses ja filmis

Sarnaselt kirjandusele on ka filmides kuritegevust kujutatud juba selle algusaegadest. Esimeseks kriminaalfilmiks võib pidada juba 1903. aastal valminud tummfilmi „Suur rongirööv“. See film oli üsnagi märkimisväärne sealse rohke vägivalla poolest: näiteks lasti siin maha süütuid isikuid (Rafter 2006: 23).

Detektiivi kuju figureeris juba varasemates tummfilmides, nagu näiteks 1913. aastal valminud filmis „Äri hingedega“, kus politseiõhvitser Burke uuris valgenahaliste orjakaubandust (Gates 2006: 59). Tummfilmidest arenesid ühtlasi gänsterifilmid, mis said märksa mõjukamaks žanriks. Neist üks esimesi oli 1912. aastal valminud „Pig Alley musketärid“. Esimene täispikk gänsterifilm oli aga 1915. aasta „Regeneratsioon“, kus figureeris vooruslike joontega antikangelane (Rafter 2000: 23-24).

Kuritegevusest kõnelevaid filme vändati Euroopaski, kus figureerisid erinevad sarimõrvarid ja psühhopaadid. Neis peegeldus ühtlasi Esimese maailmasõja järgne tume kultuur (Rafter 2000: 24).

Detektiivifilmide kuldaeg Ameerikas oli 1930ndatel, mil olid valminud esimesed helifilmid. Tollastes gängsterifilmides “Väike Caesar”, “Avalik vaenlane” ja “Arminägu” figureerivad kurjategijad olid ambitsioonikad ja halastamatud. Kriminaalset maailma kujutati realistlikul, mitte seda ülistaval viisil (Rafter 2000: 26). Ühtlasi hakati ekraniseerima erinevaid klassikalisi detektiiviteoseid: neis olevad pikad süžeed ning dialoogide rohkus raskendas nende lavastamist tummfilmide ajastul (Gates 2006: 60).

Sherlock Holmesi filmidebüüt sai alguse juba 1903. aastal lühifilmiga “Segaduses Sherlock Holmes” (Redmond 1993: 225). Kuldajastu detektiivid figureerisid filmides pigem 1930ndatel (Gates 2006: 63). 1930ndatel olid ühtlasi populaarsed vanglafilmid, mille tegevustikku kujutati vangide vaateväljast. Vangid olid siin tihti ebaõiglaselt süüdi mõistetud isikud ning vangivalvurid jõhkrad piinajad (Rafter 2000: 28).

1940ndatel muutus populaarseks filmižanriks *film noir*, mis sai oma nimetuse sealse tumeda meeleolu ning õiste varjuliste tegevuspaikade järgi. Ühtlasi oli neis filmides olulisel kohal ka kuritegelik maailm, erootiline vägivald ja surm (Rafter 2000: 30). *Film noir*’i korrumppeerunud ja vägivaldne maailm seostus ühtlasi ka karmkirjandusega: 1940ndatel töötasid üsna mitmed selle žanri autorid Hollywoodis, mistõttu põhines peaaegu 20 protsenti aastatel 1941 kuni 1948 valmistatud *film noir* filmidest karmkirjanduse teostel (Scaggs 2005: 69).

1940ndatel tõusis filmides ühtlasi rohkem esile politseinikust detektiiv. Levinud olid nii politseiprotsessuaal kui ka sarjad nagu „Dagnet“, mis kujutasid põhjalikult erinevaid politseitöö protsesse (Gates 2004).

1960ndatel sai filmides domineerivaks tegelaskujuks aga rahvasalklasest politseinik. Erinevad muutused filmitööstuses võimaldasid täiskasvanutele nüüd näidata ka erinevaid seksuaalse ning vägivaldse sisuga filme. Kinolinal figureerisid erinevad vastuolulised kangelased nagu „Räpases Harry’s“, kes olid kes olid kuritegevuse võitmiseks kõigeiks valmis (Gates 2004).

Politseinikest kangelased figureerisid ka 1980ndatel. Neist ühed tuntumad olid John McClane ja Martin Riggs (Gates 2004). Samal kümnendil tõusis detektiivifilmis ühtlasi esile tegelaskuju, kes professionaal kriminalistika ja detektsiooni alal ja kasutas pigem mõistust kui füüsilist jõudu. Filmides sai detektiivi nutikus nüüd politseitööst olulisemaks (Gates 2006: 158). Ühtlasi ekraniseeriti neil kümnenditel järjekindlalt ka klassikalisi detektiiviteoseid.

Sherlock Holmesist, kes on ühtlasi figureerinud üle kahesajas filmis ning telesarjas, on saanud kõige enam kehastatud tegelaskuju (Gates 2006: 62-63). Lisaks Holmesile on palju kehastatud ka teisi Doyle'i tegelasi nagu Irene Adler, John Watson ja professor Moriarty. Moriartyst on ühtlasi saanud kõige enam kehastatud ning olulisim antagonist Holmesi-lugudes.

2. James Moriarty kurjategijana

2.1. James Moriarty kui viktoriaanlik kurjategija: ajaloolised ja kirjanduslikud prototüübid

Professor Moriarty on Sherlock Holmesi võrdväärseim ja ühtlasi tuntuim vastane. Sarnaselt Holmesile oli ka Moriarty loomisel palju eeskujusid, nii fiktsionaalseid kui ka kirjanduslikke. Tema kirjanduslikeks eeskujudeks võib pidada peamiselt erinevaid varasemaid 19. sajandi detektiivikirjanduse antagoniste. Üheks võimalikuks eeskujuks Moriartyle võib olla Poe novellist „Näpatud kirja juhtum“ pärit kuritegelik geenius Minister D- (Scaggs 2005: 22).

Minister D-1 on üsna sarnane suhe oma peamise vastasega nagu on Moriartyl. Novellis viidatakse mitmeti tema võimalikule sugulusele Dupiniga: näiteks on neil samad initsiaalid, mis võib viidata, et nad mõlemad nimetati vendade André ja Charles Dupini järgi (Irwin 1994: 344). Ühtlasi on Minister D- Dupini vääriline vastane.

Moriarty on ühtlasi sarnane ka krahv Fosco romaani „Naine valges“, kes oli omamoodi vastand tollaegsele kurjategija kujule (Symons 1977: 44). Lisaks sellele on nii Moriarty kui Fosco teesklejad ning näiliselt võluvad tegelaskujud. Samuti on mõlema tegelase puhul tegemist meisterkurjategijaga.

Veelgi sarnasem Moriartyga on aga Collins'i teine antagonist, romaanist „Kuukivi“ pärit Godfrey Ablewhite. Nii Ablewhite kui ka Moriarty kannavad korraliku kodaniku maski, jättes nii mulje, et nad pole kuritegevusega seotud. Ablewhite'i kujutatakse valdavalt kui head tegelast, ning tema tegelik olemus jääb romaani lõpuni varjatuks (Panek 1987: 59).

Osa Ablewhite'i varjavast maskist on ka tema eesnimi (Godfrey tähendab tõlkes 'jumala rahu'). Selline positiivse tähendusega nimi, mis kahepalgelisusele viitab on ka mitmetel teistel 19. sajandi antagonistidel nagu näiteks Poe novellis „Sina oledki see mees“ figureeriv Charlie Goodfellow (Goodfellow tähendab tõlkes 'hea kaaslane' või 'hea semu'). Goodfellow'd kujutatakse samuti algselt kui head tegelaskuju.

Samas ei kehti selline mudel Moriarty puhul. Moriarty (tähendab tõlkes 'tüürimeest' ja 'Muirheartach'i järeltulijat') on inglispärane versioon iiri nimest Ó Muirheartaigh. See nimi ei viita Moriarty isiksuseomadustele, kuigi võib olla vihje tema rollile Sherlock Holmesi tapjana kui arvestada, et ladinakeelne sõna "moriar" tähendab tõlkes 'ma suren' (Redmond 1993: 55).

Sarnaselt Ablewhite'ile ja Goodfellow'le on ka tema tegelik olemus ühiskonna eest varjatud. „Selle mehe mõju all on terve London, aga keegi ei ole temast kuulnud. Seetõttu ongi ta kuritegeliku maailma tippkuju.“ (Doyle 2012: 480). Samas ei varjata seda lugeja eest: Moriartyt esitletakse lugudes koheselt kui antagonist.

Erinevalt Ablewhite'ist ja Goodfellow'st vastab Moriarty ühtlasi 19. sajandi uskumusele, et kurjategijad olid nutikamaks muutunud. Ta figureeris ajal, mil kirjanduses käsitleti märksa keerukamaid kuritegusid ning kus ühtlasi oli esile tõusnud meisterkurjategija, kes tegi kuriteost kõrgemat sorti kunsti (Maunder, Moore 2004:11).

Moriarty puhul võib ühtlasi täheldada Émile Gaboriau teoste mõju. Gaboriau loodud antagonistid olid segased meisterkurjategijad, kes suutsid oma geniaalsusega detektiivihahviks lüüa (Panek 1987: 73).

Lisaks erinevatele kirjanduslikele eeskujudele inspireerisid Doyle'i Moriarty loomisel ka mitmed ajaloolised isikud. Neist üheks peetakse Adam Harry Worthi, 19. sajandil elanud Ameerika kurjategijat, keda nimetati kuritegeliku maailma Napoleoniks. Sarnaselt on Moriartyst rääkinud ka Holmes. „Ta on kuritegevuse Napoleon, Watson. Tema õhutatud on pool selle suure linna kurjusest ning tema organiseeritud peaaegu kõik avastamata jäänud kuriteod.“ (Doyle 2012: 481)

Worth organiseeris oma elu jooksul mitmeid tähelepanuväärseid kuritegusid, murdes näiteks sisse ühte Bostoni panka selle kõrval asuva poe kaudu. Selline tegevustik on ühtlasi väga sarnane novellis „Punapeade liit“ toimuvaga, mis ühtlasi tõestab, et Worth'i elulugu inspireeris Doyle'i tema lugude kirjutamisel. Üks olulisemaid viiteid Worthi sarnasusele Moriartyga on aga fakt, et neil mõlemal oli kodus kuulsa kunstniku varastatud maal. Worthi jaoks oli Thomas Gainsborough' maali „Devonshire'i hertsoginna“ varastamine 1876. aastal karjäärimuutev kuritegu (Doyle, Crowder: 149-150).

Ka Moriarty puhul on tema valduses olev neli tuhat naela väärt olev Jean Baptiste Greuze'i maal „Neiu tallega“ oluline viide tema kuritegelikule karjäärile: tänu sellele on Holmesil alust kahtlustada, et tema sissetulek on peamiselt ebaseaduslik. „Kuid pildi lugu on teil nüüd teada. Sellest võib näha, et ta on väga rikas. Kust tal see rikkus tuleb? Abielus ta ei ole. Noorem

vend on tal Lääne-Inglismaal jaamaülem. Õppetool annab seitsesada aastas. Aga ometi on tal kodus Greuze.“ (Doyle 2003: 207)

Üheks Moriarty võimalikuks prototüübiks on peetud ka Doyle'i õppejõudu sir Robert Christisoni, kes oli ülikoolis, kus ta õpetas, ühe üsnagi halva kuulsusega grupi liige (Lycett 52-53). Ka Moriarty kohta levisid ülikoolis kahtlased kuuldused, mis sundisid ta lõpuks töölt lahkuma (Doyle 2012: 481). See annab ka alust arvata, et Christison on osaliselt olnud eeskujuks Moriarty loomisel.

Moriarty peamiseks prototüübiks on samas 17. sajandil elanud Inglise kurjategija Jonathan Wild, kelle loo on teiste seas kuulsaks teinud Henry Fielding. Erinevalt teistest võimalikest prototüüpidest viitab Doyle temale kui Moriarty prototüübile Holmesi kaudu romaanis „Hirmu org“. „Kõik kordub, isegi professor Moriarty pole midagi uut. Jonathan Wild oli Londoni roimarite varjatud jõud, kes müüs neile viieteistkümneprotsendilise komisjonitasu eest oma tarkust ja organiseerimisoskust.“ (Doyle 2003: 208)

Sarnaselt Moriartyga, teeskleb ka Wild korralikku kodanikku. Samas oli tema puhul tegemist topelttagendiga: ta tegi aktiivselt politseiga koostööd ja aitas neil lahendada juhtumeid, millega ta ise seotud oli. Mitmete kurjategijate tabamisega tagas ta endale ka linnarahva austuse. Oma paljude liitlaste abiga hävitas ta 1720ndatel Londonis mitu suurt jõuku. Samal kümnendil pöördus rahvas tema vastu ning 1725. aastal hukati ta kuriteo eest, mida ta ise oli aidanud uurida (Howson 1985: 4-6).

Kuigi ka Moriarty suudab politseinikke oma süütuses veenda, ei tee ta nendega koostööd. Ühtlasi ei ole ta oma heast mainest hoolimata linnarahva silmis ei kangelane ega muul moel tähtis isik. Sellele viitab ka Holmes pärast tema surma. „Kahtlemata on ühiskond sellega võitnud ning kaotanud pole keegi peale vaese töötü spetsialisti, kelle võimed rakendust ei leia.“ (Doyle 2003: 20)

Samas juhivad nii Moriarty kui ka Wild neile alluvat kuritegelikku organisatsiooni raudse käega. „Hirmu orus“ mainib Holmes, et Moriarty on kohutava distsipliiniga valitseja, kes karistab oma alluvaid vaid surmaga ning hoiab neid hirmu abil lojaalsetena (Doyle 2003: 209). Ka Wild'ile alluti hirmu pärast, kuigi tema karistas oma alluvaid pigem vahistamisega.

Ülaltoodust võib järeldada, et professor Moriarty vastab valdavas osas 19. sajandi kurjategija mudelile. Olles suure kuritegeliku grupi juht, väljendub temas ka sellel sajandil aset leidnud kuritegevuse tõus ning ühtlasi ka kurjategija nutikamaks muutumine. Kuigi teda esitletakse erinevalt mitmetest teistest tegelastest koheselt kui antagonistit, võib teda siiski suuremas osas pidada oma ajastu kurjategijaks.

2.2. James Moriarty kui moodne kurjategija. James Moriarty telesarjades ja filmis.

James Moriartyst on aja jooksul saanud üks populaarsemaid tegelaskujusid Holmesi-lugudest. Sarnaselt Holmesile on ta figureerinud paljudes telesarjades ning filmides, kus teda on praeguseks kehastanud juba üle viiekümne erineva näitleja.

Moriarty figureeris juba mitmetes varasemates Holmesi-lugude ekraniseeringutes: neist esimene oli 1908. aastal valminud Taani tummfilm „Sherlock Holmes ohus“, kus teda mängis Gustav Lund, keda võib ühtlasi pidada esimeseks Moriartyt kehastanud näitlejaks.

Samas oli Moriarty tähtsamaks tegelaskujuks pigem 20. sajandi teisel poolel, nagu näiteks Basil Rathbone'i filmides. Siin kehastasid teda George Zucco, Lionel Atwill ja Henry Daniell. Neis filmides leidis tegevus aset 20. sajandil, mistõttu käsitleti seal mitmeid tolaegseid probleeme nagu võitlus natsionaalsotsialistide vastu. Moriarty oli ise siin natsionaalsotsialistidega seotud, varastades nende jaoks 1942. aasta filmis „Sherlock Holmes ja salajane relv“ ühe leiutise (Redmond 1993: 228). Ka hilisemates Holmesi filmides tegutses Moriarty varjana: näiteks Saksa filmis „Sherlock Holmes ja surmav kaelakee“, kus teda mängis Hans Söhnker, püüdis ta varastada muistset Egiptuse kaelakeed (Redmond 1993: 232).

Aastal 1976 ekraniseeriti ühtlasi Nicholas Meyeri romaan „Seitsmeprotsendiline lahendus“, kus Moriartyt kehastas Laurence Olivier (Redmond 1993: 232-233). Üks tuntumaid Moriarty kehastusi pärineb aga 2011. aasta filmist „Sherlock Holmes ja varjude mäng“, kus teda kehastas Jared Harris. Selles filmis plaanib Moriarty algatada sõda Saksamaa ning Prantsusmaa vahel (French 2011).

Ka Sherlock Holmesi lugudel põhinevates telesarjades on Moriartyl olnud tähtis roll. Üks esimesi telesarju, kus ta figureeris, oli 1976. aasta „Sherlock Holmes New Yorgis“, kus teda mängis John Huston. 1990. aasta sarjas „Mõrvari käed“ mängis teda aga Anthony Andrews (Redmond 1993: 235).

Üks tuntumaid Holmesi lugudel põhinevaid telesarju on aga Granada televisiooni „Sherlock Holmesi seiklused“, kus Moriartyt kehastas Eric Porter (Redmond 1993: 238). See sari on ühtlasi üks näiteid sellest, kuidas Moriarty rolli on mitmetes ekraniseeringutes suurendatud: näiteks on ta siin erinevalt lugudest seotud punapeade liiduga (Redmond 1993: 41-42).

Moriarty rolli on suurendatud veelgi BBC sarjas „Sherlock“, mis sai erakordselt populaarseks juba pärast selle esimest hooaega. Nüüdseks on see üks käesoleva kümnendi

populaarsemaid sarju: näiteks vaatas kolmanda hooaja telesilinastust peaaegu 12 miljonit inimest (Jones 2014).

„Sherlock“ on ühtlasi unikaalne sari, kuna selle osasid võib ühtlasi käsitleda kui filme (Moffat 2012). Iga osa on poolteist tundi pikk, mis on ühtlasi ka filmide optimaalne pikkus. Sarnaselt filmiga, on iga „Sherlocki“ osa ühtlasi tervikust eraldi vaadeldav.

Enamikes telesarjades on üks osa eraldi tavaliselt üsnagi väikese tähtsusega: narratiivi tähendus avaldub pigem telesarja kui tervikut vaadeldes (Thompson 2003: xi).

Televisioon võimaldab aga ekraniseerida suuremaid narratiive kui film. Nii oli näiteks „Jää ja tule laulu“ puhul, mille kompleksne süžee ja paljud tegelased olid sobivaimad telesarja formaadi jaoks (Martin 2015). Sama võib väita ka Holmesi-lugude puhul, mis koosnevad neljast romaanist ning kuuekümnest novellist (Redmond 1993: 5). Sarjas „Sherlock Holmesi seiklused“ ekraniseeriti neist lugudest kolmkümmend üheksa (Redmond 1993: 239).

Iga „Sherlocki“ osa põhineb kas ühel või mitmel Holmesi lool, erinevalt Guy Ritchie „Sherlock Holmesi“ filmisarjast, mille tegevustik erineb suuresti Doyle'i kirjutatust. „Sherlock“ on ühtlasi tähelepanuväärne, kuna seal Moriartyt kehastav Andrew Scott on tuntuim ja auhinnatuim seda tegelaskuju kehastanud näitleja. Oma rolli eest võitis ta 2012. aastal Briti Filmi- ja Telekunsti Akadeemia auhinna (Rampton 2013). 2013. aastal võitis ta lisaks ka Iiri Filmi- ja Televisiooni auhinna. Scotti sõnul on Moriarty populaarsuse peamiseks põhjuseks see tegelaskuju ise: ta on püsimatu, muutlik ning vaimukas, üllatades oma käitumisega vaatajat (Rampton 2013).

Scotti Moriarty erineb varasematest kehastustest juba iseloomu kui ka välimuse poolest. Holmesi on korduvalt noorena kujutatud nagu 1985. aasta filmis „Noor Sherlock Holmes“, kus ta on kaheksateistkümnepäevane (Redmond 1993: 234). Moriartyt on nagu lugudeski valdavalt kujutatud kui üsnagi eemaletõukava välimusega vanahärrat.

Scotti kehastatud Moriarty on aga näguv mees, kes ei tundu oma rollis algul usutav. Vaatajale võib algul jääda mulje, et Moriarty on hoopis sarja produtsent Mark Gatissi kehastatud salapärase ja kohati antagonistlik Mycroft Holmes (Coomber jt 2013).

Selline ebaveenvus viitab selle tegelaskuju modernsusele: tänapäeval on organiseeritud kuritegevusest saanud ühiskonna loomulik osa ning kurjategijad ise on tihti üsna tavalise välimusega (Smith 2003: 199-205). Organiseeritud kuritegelikud grupid on ühtlasi varasemast märksa seadusekuulekamad (Marzulli jt 2009).

Samuti kasutab sarja Moriarty oma töös sageli tehnoloogiat, sarnanedes nii modernsele kurjategijale, kes võtab erinevad uued seadeldised koheselt kasutusele (Helm 2001). Moriarty kasutab esimeses hooajas näiteks erinevaid sotsiaalvõrgustikke, et sundida Holmesi ja

Watsonit endaga kohtuma (Stein, Busse 2012: 219). Tehnoloogilistest seadeldistest kasutab ta kõige enam mobiiltelefoni, suheldes selle abil näiteks nii Holmesi kui ka oma ohvritega. Mobiiltelefoni abil murrab ta ühtlasi sisse nii kroonijuveelide hoiupaika Toweri lossi, Inglismaa Panka kui ka Pentonville'i vanglasse. Sellise teguviisiga kujundab ta endale peatamatu kurjategija imago, pannes kogu linna uskuma, et tema valduses on kood, millega on võimalik igasse süsteemi sisse murda.

Selline sissemurdmine Toweri lossi viitab ühtlasi 1939. aasta filmile „Sherlock Holmesi seiklused“, kus Moriarty üritab kroonijuveele varastada ning sureb sellele järgneva tulistamise käigus (Redmond 1993: 228).

Ühtlasi esindab Moriarty sellise sissemurdmisega üht 21. sajandi peamist kuritegevusega seonduvat probleemi. Oskuslikel häkkeritel on nüüd võimalik tekitada varasemast märksa enam kahju: juba sotsiaalmeedia on saanud nii võimsaks, et seda võib kasutada valitsuste kukutamiseks (Evans 2011). Ka Moriarty näeb meediat kui võimsat tööriista, kuid ei kasuta seda ideoloogia loomiseks, vaid Holmesi hävitamiseks. Saanud Mycroftilt informatsiooni Holmesi eraelu kohta, pöördub ta ajakirjanik Kitty Riley poole, veendes tema artikli abil kogu Londonit, et on näitleja Richard Brook, kelle Holmes palkas oma peamist vastast mängima.

Selline teguviis viitab ühtlasi ühele tuntuimale Moriartyga seotud teooriale. On neid, kelle arvates on Moriarty isik lugudes uimastitest sõltuvuses oleva Holmesi fantaasia – ja isegi kui ta eksisteerib, on tema kuriteod välja mõeldud. Seda ideed on ühtlasi kasutanud Nicholas Meyer oma 1974. aasta romaanis „Seitsmeprotsendiline lahendus“ (Redmond 1993: 43). Selles teoses on Moriarty süütu matemaatikaõpetaja, keda uimastite mõju all olev Holmes peab meisterkurjategijaks (Redmond 1993: 258).

Sarjas on ühtlasi kasutatud ka teist lugudega seonduvat teooriat, mille kohaselt on Moriarty organiseeritud pea kõik kuriteod Londonis ning tema võitlus Holmesiga on üks selle narratiivi keskseid ideid (Redmond 1993: 43).

See, kuidas Moriarty aheldab pommid oma ohvrite külge osas „Suur mäng“, viitab ühtlasi 21. sajandile omasele urbanistlikule terrorile, mis seondub näiteks New Yorgi ja Londoni pommitamistega (Stein, Busse 2012: 91).

Moriarty kasutab ka oma isiku varjamiseks tehnoloogiat. Esimese hooaja osas „Pime pankur“ kujutatakse teda kui vaid teksti arvutiekraanil (Porter 2012: 26). Enne Holmesiga kohtumist on ta üsnagi ebamäärane tegelaskuju, kelle olemasolust annavad märku peamiselt teised tegelased. Esmakordselt mainib sarja esimene antagonist taksojuht Jeff. Ta kõneleb Moriartyst kui austajast, kes talle Holmesist ning tema veebilehest rääkis. Moriarty on sarjas

ka Holmesi jälitaja ning ühtlasi näide austajast, kellest on saanud kurjategija (Stein, Busse 2012: 208).

Jälitamisest on 21. sajandiks saanud väga levinud kuritegu. Ameerika Ühendriikides jälitatakse näiteks iga aasta rohkem kui 6 miljonit inimest (Chemaly 2013).

Eelnevast võib järeldada, et sarja Moriarty kehastab endas mitmeid 21. sajandi kuritegevuse suurimaid probleeme. Võib väita, et ta esindab oma ajastu kuritegelikku maailma paremini, kui lugudest pärinev Moriarty, kes oli peamiselt narratiivne tööriist Holmesist vabanemiseks. Kuigi ka lugudest pärit Moriarty esindab viktoriaanlikku kuritegelikku maailma ning ühtlasi sealset probleemi seoses avastamata jäänud kuritegudega, jääb tema puhul ka mõndagi vajaka. Ühtlasi ei kõneldud Holmesi-lugudes mitmetest tähtsamatest viktoriaanlikest kuritegudest nagu Rappija Jacki mõrvad ja 1884. aasta pommitamiskatsed Londonis (Stein, Burse 2012: 92).

Sarja Moriarty on ühtlasi realistlikum tegelaskuju. Sarnaselt Holmesiga kelle deduktsioonid ei ole alati korrektsed, ei õnnestu ka temal kõik. Sellise ekslikuma ning samas ka inimesepärasema tegelaskuju loomine oligi sarja produtsentide eesmärk. „Probleem Doyle'i Moriartyga oli, et see tegelaskuju oli liialt edukas. Peaaegu iga talle järgnenud superkurjategija rääkis peaaegu samamoodi kui tema. Ennasttäis, üleolevalt, näiliselt peenekombeliselt. Nii uuesti teha oleks tundunud kui klišeena.“ (Gatiss jt 2012)

3. James Moriarty omadused Conan-Doyle'i Holmesi-lugudes ja BBC sarjas.

3.1. James Moriarty kui puutumatu isik

3.1.1. James Moriarty puutumatus Holmesi-lugudes.

Üks Moriartyle iseloomulikumaid jooni on tema puutumatus. Teda ei ole võimalik ei arreterida ega ka kohtu alla saata. Sellele vihjab ka Moriarty ise „Viimases juhtumis“. “Te loodate mind süüpingis näha. Ütlen teile, et ma ei seisa kunagi süüpingis.“ (Doyle 2012: 483)

Nii on Moriarty erinevalt teistest lugudest pärit antagonistidest peatamatu kurjategija. Moriarty puutumatus tagab suures osas tõendite puudumine. Kuigi Holmes on teinud palju uurimistööd ning isegi tema isiklikes dokumentides sorinud, ei ole ta suutnud leida midagi, mis tõestaks tema väiteid oma vastase kuritegeliku olemuse kohta. „Professorit julgestasid aga sedavõrd kavandatud ettevaatusabinõud, et ükskõik mida ma ka ei teinud, ikka tundus

võimatu saada tõendusmaterjali, mille põhjal teda kohtus süüdi oleks võinud mõista.“ (Doyle 2012: 481)

Holmesi mainitud ettevaatusabinõude hulka kuuluvad Moriarty alluvuses olevad kurjategijad, kellel ta laseb kuritegusid sooritada. Tema ise on pigem planeerija rollis. Nii jääb tema maine võimaliku arreteerimise korral sellest puutumata. „Kui on vaja saata korda kuritegu, ütleme, mingi dokument varastada, maja tühjaks röövida, inimene kõrvaldada – saadetakse sõna professorile, kuritegu kavandatakse ja sooritatakse. Tegija võidakse kätte saada. Sellisel juhul leitakse raha kautsjoniks või palgatakse advokaat. Aga tegijat suunanud võimu ei saada kunagi kätte – kedagi isegi ei kahtlustata selles asjas.“ (Doyle 2012: 481). Moriarty puutumatus tõttu ei jää Holmesil üle muud, kui tema hävitamiseks oma eluga riskida. Mitmetel teistel kurjategijatel on ta lasknud minna: nii on näiteks novellis „Charles Augustus Milvertoni mõistatus“, kus Holmes laseb Milvertoni tapjal põgeneda (Redmond 1993: 199).

3.1.2. James Moriarty puutumatus BBC sarjas “Sherlock”.

Ka sarjas on puutumatus üks Moriarty iseloomulikumaid jooni. Samas väljendub see siin teisiti, kui lugudes, sest siinne Moriarty peab vajalikuks seda ise tõestada. Ta murrab teise hooaja viimases osas „Reichenbachi langemine“ sisse kroonijuveelide hoiupaika Tower'i lossi, Inglise Panka kui ka Pentonville'i vanglasse. Kui ta hiljem kohtu ette viiakse, ei ole tema advokaadil mingisugust strateegiat ning kaitseks ei kõnele ükski tunnistaja. Selles situatsioonis on kõik eeldused selleks, et ta vangi pandaks – eriti kui arvestada ka fakti, et ka kohtunik ise seda avalikult soovib.

Moriarty käitumine võib algul tunduda üsnagi läbimõtlematu, isegi absurdne. Samas on tema teguviis kindla eesmärgiga: saades vandekohtu liikmete hirmutamise abil uuesti vabadusse, tõestab ta nii oma puutumatus kui ka meisterlikkust kurjategijana. Seda mõistab ka Holmes. „Te reklaamisite end läbi kogu kohtuprotsessi. Te näitasite maailmale, mida te suudate teha.“ (Thompson 2018). Pärast kohtuprotsessi on Moriartyl enda sõnutsi palju kliente, kelle hulka kuuluvad näiteks luureorganid ja terroristid. Seega võib siinkohal järeldada, et sarnaselt lugudele on ka sarja Moriarty tegelaskuju, kes ei tegutse läbimõtlematult.

Sellise teguviisiga kehastab Moriarty endas ühtlasi üht kuritegevuses levinud probleemi: kurjategijate pääsemist karistusest. Näiteks pääses Suurbritannias 2012. aastal rohkem kui 10 000 kurjategijat ametlikust süüdimõistmisest kas vabandamise või rahalise kompensatsiooni abil. Karistuseta on jäetud ka vägivaldseid kurjategusid (Clark 2013). Nii on

taaskord leidnud tõestust väide, et Moriarty esindab endas mitmeid tähtsamaid 21. sajandi kuritegevuse probleeme.

3.2. James Moriarty staatus ja identiteet.

3.2.1. James Moriarty staatus ja identiteet Holmesi-lugudes.

Moriarty on ühiskonnaas hea mainega isik. Sherlock Holmes on ainus, kes väljaspool kuritegelikku maailma on tema olemusest teadlik. Moriarty suudab teeskluuse abil veenda ka tema tausta uurinud inspektor MacDonaldit, kes hiljem kõneleb temast kui väga sümpaatselt isikust. „Oma kitsa näo ja hallide juuste ning pühaliku häälega oleks ta võinud suureks jutlustajaks saada. Kui ma minekule asutasin, pani ta mulle käe õlale ja mul oli niisugune tunne, nagu õnnistaks isa oma poega, enne kui selle välja kalki kurja maailma saadab.“ (Doyle 2003: 206)

Nagu varasemalt mainitud, ei ole Moriarty tavaühiskonnas kuigi tähtis isik. See on suure tõenäosusega tingitud õpetajate madalast staatusest viktoriaanlikul ajastul (Purchase 2006: 54). Lisaks on tema sissetulek üsnagi väike: Holmesi sõnul saab ta vaid seitsesada naela aastas. Samas on tema rahaline sissetulek siiski väga tähelepanuväärne, sest see viitab tema staatusele kuritegelikus maailmas. Juba Jean Baptise Greuze'i maali põhjal tõdeb Holmes, et ta saab oma sissetulekud suuresti ebaseaduslikul teel. Tema andmetel on Moriarty tegelik palk kuus tuhat naela kuus. Oma rikkust varjab Moriarty hoides oma raha vähemalt kuues eri pangas (Doyle 2003: 207).

Moriarty on Londoni kuritegelikus maailmas juhtival positsioonil. Nagu Holmes mainib, on tema „õhutatud on pool selle linna kurjusest ning tema organiseeritud peaaegu kõik avastamata jäänud kuriteod.“ (Doyle 2012: 481) Moriarty on valdavalt kuritegude organiseerija, sekkudes vaid siis, kui olukord seda nõuab. „Algul rahuldus Moriarty sellega, et pani kogu oma mehhanismi käima ohvri leidmiseks. Siis näitas ta kätte, kuidas asi tuleks läbi viia. Lõpuks, lugenud lehtedest et asja täideviija toime ei tulnud, sekkus ta ise ning lõpetas loo meistrikäega.“ (Doyle 2003: 303)

Sarnast teguviisi võib näha ka „Viimases juhtumis“, kus Moriarty külastab Holmesi ning käsib tal oma uurimistöo lõpetada (Doyle 2003: 483)

Lisaks tegutseb Moriarty nõuandva kurjategijana. Ta tegutseb enamiku ajast tagaplaanil, mis aga ei vähenda tema staatust, vaid pigem suurendab seda. Teda võib kohati võrrelda pimedas metsas ringi liikuva koletisega. Inimestele on omane karta seda, mida nad ei näe ning nende kujutelmas on asjad tihti õudsamad, kui tegelikkuses (Crowder, Doyle 2010: 148).

„Viimases juhtumis“ figureerib Moriarty üsna vähe, ent tema kohalolu on pidevalt tajutav. Tema ootamatud rünnakud suudavad hirmutada ka enamasti stoilist Holmesi.

Hoolimata Moriarty kõrge reputatsioonist on Moriarty võim samas üsnagi habras: tema positsioon sõltub paljuski tema edukusest. Holmesi sõnul on Moriarty „mees, kes ei või endale lubada ebaõnnestumisi – kelle kogu ainulaadne positsioon sõltub sellest, et kõik, mis ta ette võtab, peab korda minema.“ (Doyle 2003: 303)

3.2.2. James Moriarty staatus ja identiteet BBC sarjas “Sherlock”

Ka sarjas on Moriarty nõuandev kurjategija, keda palkavad erinevad kriminaalset abi vajavad isikud nagu näiteks Irene Adler. Nõuandva kurjategijana paistab ta eriti silma teises hooajas, kus ta sissemurdmise ning karistusest pääsemise abil tagab endale veelgi suurema klientuuri (Porter 2012: 167). Ühtlasi tegutseb Moriarty sarjas sponsorina, finantseerides näiteks taksojuht Jeffi lapsi iga sooritatud mõrva eest.

Tema roll tavaühiskonnas on aga märksa teistsugusem. Erinevalt lugudest ei avaldata sarjas pea mingeid detaile tema mineviku või isikliku elu kohta. Ühtlasi ei ole ta professor. Tema elukutsed on siin pigem lühiajalised ja kindla eesmärgiga. Näiteks võimaldab tema amet St Bartholomew haiglas tal tutvuda Holmesiga.

Sarja teiseks hooajaks on ta ühtlasi mõnda aega olnud näitleja. Tal on ette näidata üsnagi põhjalik portfoolio oma töödest. Selle elukutse abil veenab ta nii ajakirjanikku Kitty Rileyt kui ka ülejäänud Londonit, et Holmes palkas ta Moriartyt mängima, varjamaks seda, et ta ise oli kõigi kuritegude organiseerija. Selline stsenaarium ühtlasi meenutab romaani „Seitsmeprotsendiline lahendus“ süžeed.

Sarnaselt lugudele on ka sarjas figureeriv Moriarty rikas, millele viitavad peamiselt tema rõivad: näiteks kannab ta esimeses hooajas Vivian Westwoodi ülikonda. Ühtlasi on ta võimeline finantseerima Jeff Hope'i mõrvatööd. Sarnaselt lugudele võib ka sarjas eeldada, et tema sissetulek on suuresti saadud ebaseaduslikul teel, kuid samas ei anta tema rahaasjadest mingit ülevaadet.

Ülaltoodust võib järeldada, et sarjas on valdavalt fookus Moriartyl kui kurjategijal. Siin antakse märksa parem ülevaade tema rollist nõuandva kurjategijana. Tema isikliku elu varjatuks jäämine võimaldab sarja Moriartyl ühtlasi jääda ettearvamatuks tegelaskujuks.

3.3. James Moriarty iseloom

3.3.1. James Moriarty iseloom Holmesi-lugudes.

Moriarty figureerib lugudes üsnagi lühikest aega. Samas ei ole tema puhul tegemist tüübi-sarnase tegelasega: tema väikesest rollist hoolimata antakse tema iseloomust üsnagi ulatuslik ülevaade. Üks esimesi tähelepanuväärseid iseloomujooni tema juures on kahepalgelisus. Tema hea maine tagab paljuski tema hea käitumine sest „tema vaikne ja täpne kõnemaneeer jätab palju ausama mulje, kui suudab jätta mõni jõhkard“ (Doyle 2013: 483).

Moriarty on algselt üsna viisakas, kuid kui Holmes keeldub teda rahule jätmast, tuleb esile tema agressiivsem pool. „„Võin teile lubada üht, kuid teist küll mitte,“ pressis professor läbi hammaste, keeras mulle oma kühmus selja ning läks minema.“ (Doyle 2012: 483).

Agressiivsus on ka ainuke iseloomujoon, mida Moriartyt vaid korra silmanud Watson tema juures täheldab. „Tagasi vaadates nägin ma, kuidas keegi pikk mees raevukalt rahva hulgast läbi trügis ja käega vehkis, otsekui oleks ta tahtnud rongi peatada.“ (Doyle 2012: 485)

Moriarty on samuti julm, üritades kogu „Viimase juhtumi“ vältel Holmesi tappa ja jälitades teda läbi kogu Euroopa. See viib tavaliselt rahuliku Holmesi vägagi endast välja (Doyle 2012: 480).

Holmes mainib ühtlasi korduvalt, kui geniaalne Moriarty on. Tema sõnutsi on ta hea päritolu ning suurepärase haridusega, ning väga andekas matemaatika alal (Doyle 2012: 481). Inspektor MacDonaldi sõnul teab ta ühtlasi palju astroloogiast (Doyle 2003: 206). Tema tarkusele viitab ka tema välimus: näiteks mainib Holmes, et tema näojoontes on midagi teadlasele omast (Doyle 2003: 481). Holmesi sõnul olid aga just Moriarty vaimsed võimed need, mis tegid tema kuritegelikud kalduvused eriti ohtlikuks (Doyle 2003: 481).

3.3.2. James Moriarty iseloom BBC sarjas “Sherlock”

Sarjas figureeriv Moriarty on iseloomult märksa teistsugusem, kui lugudes. Erinevused on kohati nii suured, et teda võib pidada täiesti teistsuguseks kurjategijaks kui lugudest pärinevat Moriartyt. Võrreldes lugudest pärineva Moriartyga on ta märksa mitmekülgsem tegelaskuju. Nagu lugudeski, on ta ka siin kahepalgeline, veendes näiteks Londonit, et Holmes mõtles Moriarty välja. Erinevalt lugudest on ta sarjas ka peamine maskeerimismeister (Stein, Burse 2012: 85). Tema maskeeringud on üsnagi meisterlikud. Esimest korda ekraanile ilmudes on ta end liibuvate rõivaste ning väljapaistva aluspesu abil maskeerinud geiks. Ühtlasi räägib ta kohati naiseliku tooniga, mis teeb temast mõneti androgüünse tegelaskuju (Porter 2012: 25-26).

Moriarty maskeerib end ka teistel viisidel: näiteks kujutatakse teda esimese hooaja osas „Pime pankur“ kui vaid teksti arvutiekraanil. Osas „Suur mäng“ aga kasutab ta aga enda varjamiseks teisi inimesi, sundides neid pommide abil Holmesile helistama ja tema kirjutatud sõnumeid ette lugema. Nii võib Moriarty Holmesiga suhelda, jäädes ise seejuures varjatuks (Porter 2012: 25).

Selles teguviisis võib ühtlasi täheldada tema mänguhimu. Ta loob esitab Holmesile väljakutse ja loob talle lahendamiseks mõistatusi (Steine, Burse 2012: 83)

Sarnaselt lugudele on ka sarja Moriarty silmnähtavalt tark. Ta kasutab teadmisi Holmesi vastu, esitades talle näiteks astronoomiaalase mõistatuse, mille ta vaevu lahendada suudab. Olles teadlik Holmesi eraelust, loob Moriarty endale ka kõiketeadva ning kõikjaloleva isiku imago. Oma deduktiivsete oskuste abil konstrueerib ta mõistatusi, mida vaid Holmes on võimeline lahendama. Nagu Holmes on temagi antisotsiaalne ning hoidub ühtlasi ühtlasi isiklikust kontaktist, vaadeldes teisi tegelasi pigem distantsilt. Tema antisotsiaalsuse põhjustab osaliselt ka tema ebainimlikkus ning destruktiivsus (Stein, Burse 2012: 73-74). Moriarty on oma iseloomult nii vägivaldne, et teda võib võrrelda terroristiga (Stein, Burse 2012: 82).

Sarja Moriarty on tegelaskuju, kes üllatab nii teisi tegelasi kui vaatajat. Tema puhul ei ole tegemist tüüpilise doyle'iliku Moriartyga, kelle kõik ettevõtmised õnnestuvad. Just lugude Moriarty liigne edukus oli ka põhjuseks, miks sarja produtsendid vaikse ning täpse kõnemaneeeriga professori asemel luua ettearvamatu ja hullu tegelaskuju (Gatiss jt 2012).

3.4. James Moriarty ja Sherlock Holmes

3.4.1. James Moriarty ja Sherlock Holmesi suhe Holmesi-lugudes

Holmes ja Moriarty on täielikud vastandid: üks on kõige andekam detektiiv, teine kõige geniaalsem kurjategija. Nii on nad ühtlasi tüüpiline näide binaarsest opositsioonist kirjanduses. Jacques Derrida järgi on sellises opositsioonis ühel osal alati suurem kultuurne väärtus kui teisel. Ühtlasi on üks osa paarist negatiivne, teine positiivne: näiteks Lääne filosoofias levinud opositsioonipaar headus/kurjus, kus headus on selgelt eelistatud (Derrida 1986: 85). Holmes, kes esindab selles paaris headust, on Moriartyst eelistatum. Järelikult esitab Holmes ka oma ajastut, mil detektiivid olid ühiskonnas märksa enam austatud..

Moriarty ja Holmesi opositsioon on samas üsnagi unikaalne: see on ümberpööratud, sest mõlemas tegelases on potentsiaal olla nii kangelane kui ka kurjategija. Näiteks mainib Watson romaanis „Nelja märk“, et Holmesist oleks tahtmise korral võinud saada geniaalne kurjategija.

„Ta liigutused olid kiired, käratud ja vargsed nagu jälgi otsival treenitud verekoeral, ja mul tekkis tahtmatult mõte, missuguseks kohutavaks kurjategijaks ta oleks võinud saada, kui ta oma tarmukust ja vaimuteravust poleks kasutanud mitte seaduse kaitseks, vaid selle vastu.“ (Doyle 2012: 110) Sama täheldab ka Holmes ise. „Teate, Watson, teile võin ma tunnistada, et olen alati mõelnud, et minust oleks võinud väga edukas kurjategija saada.” (Doyle 2003: 104)

Holmes on detektiiv, kes kasutab oma töös kohati üsna äärmuslikke meetodeid. Näiteks kihlub ta novellis „Charles Augustus Milvertoni mõistatus” Milvertoni toatüdrukuga vaid selleks, et tema majja siis murda. Holmesi enda sõnul on tema plaanitatav tegu „moraalselt õigustatud, kuid tegelikult kriminaalne” (Doyle 2003: 103). Viinud oma plaanid lõpuks ellu, saab temast ka reaalselt kurjategija (Doyle 2013: 105)

Ka Moriarty on potentsiaal olla hea tegelaskuju. Samas jääb tema headus pelgalt teeskluks: ta varjab nii oma tegeliku olemuse. Siiski on alust arvata, et ka Moriarty oleks võinud saada Holmesi sarnane geniaalne detektiiv – eriti kuna ta on mõistuse poolest Holmesiga võrdne.

Moriarty ja Holmesi vastandlikkus viitab ühtlasi sellele, et nad on üksteise kummituslikud kaksikud ehk *doppelgänger*’id. *Doppelgänger* on tegelaskuju, kelle ilmumine on märk tulevast halvast õnnest, haigusest, ohust või isegi surmast, ja seda eriti siis, kui temaga silmast silma kohtutakse (Crowder, Doyle 2010: 150). Selle tõesusele viitab fakt, et nii Moriarty kui ka Holmes olid algselt määratud olema üksteise surmajad. Lisaks jääb Moriarty ka pärast oma surma Holmesi jaoks oluliseks isikuks: ta on üks väheseid antagoniste, keda Holmes hiljem korduvalt mainib. Samas võib see nii olla ka seetõttu, et Moriarty järgnenud antagonistid nagu Charles Augustus Milverton ja Sebastian Moran ei esita üksi Holmesile sama väljakutset. Nagu varasemalt mainitud, vajab Holmes oma vastaseks geniaalset detektiivi. Osalt on see nii tema igavusepelguse tõttu: pärast Moriarty surma mainib Holmes, et London on „erakordselt igavaks linnaks muutunud“ (Doyle 2003: 20).

Ühtlasi oleks Moriarty tabamine Holmesi karjääri tipphetkeks. „Watson, ma ütlen teile täiesti tõsiselt, et kui ma sellest mehest võitu saaksin, kui ma suudaksin ühiskonna temast vabastada, siis tunneksin, et minu enda karjäär on tipu saavutanud, ning peaksin hakkama tegelema millegi rahulikumaga.“ (Doyle 2012: 481). Moriartyt saab viimaks Holmesi kinnisidee (Doyle 2003: 207).

Holmes ning Moriarty juures on üks tähelepanuväärsemaid omadusi nende vastasikune austus. Holmes mainib korduvalt, kui geniaalne Moriarty tema meelest on: ta nimetab teda küll vanaks meistriks, allilma juhtivaks ajuks kui ka kõigi suurimaks kurjasepitsejaks (Doyle 2003: 199). Holmes austab Moriartyt ka siis, kui ta tuleb teda „Viimases juhtumis“

ähvardama. „Te olete teinud mulle mitu komplimenti, härra Moriarty. [---] Lubage, et mina teen komplimendi ka teile; kui teie häving oleks kindel, lepiksin ma üldsuse huvites rõõmsalt ka oma hävinguga.“ (Doyle 2012: 483)

Ka Moriarty vastab Holmesile omalt poolt komplimendiga. „Mulle on olnud lausa maiuspala jälgida teie tegutsemist, ning ma ütlen siiralt, et see kurvastaks mind, kui me oleksime sunnitud kasutama äärmuslikke abinõusid. Te naeratate, kuid ma kinnitan teile, et see kurvastaks mind tõesti.“ (Doyle 2012: 483).

Holmes näitab Moriarty vastu austust välja ka vahetult enne oma algset surma, nimetades teda vastutulelikuks, kuna ta lubas tal kirjutada Watsonile viimase kirja. Ta mainib taaskord, kui võimekas Moriarty tema meelest ning ning lisab, et tunneb uhkust selle üle, et võib ühiskonna temast vabastada (Doyle 2012: 490). Moriarty ning Holmesi omavahelisest austusest võib ühtlasi järeldada seda, et need kaks tegelaskuju on üksteisele üsnagi lähedased.

3.4.2. James Moriarty ja Sherlock Holmesi suhe BBC sarjas „Sherlock“

Sarjas on Holmesi ning Moriarty suhe mitmeti teistsugune. Siin on Moriarty see, kes toob näiliselt vastikus Holmesis esile tema inimlikuma poole (Porter 2012: 84).

Sellele viitab juba nende vestlus esimese hooaja viimases osas „Suur mäng“, kus Moriarty mainib, et Holmesil on erinevalt teiste inimeste arvamusel olemas süda. Vahetult enne seda on ta pannud külge pommid Watsonile, mistõttu ta on teadlik Watsoni olulisusest Holmesi jaoks. Watsoni ohusolek viib Holmesi silmnähtavalt endast välja: ta ei käitu enam nii kalkuleerivalt ja ratsionaalselt kui varem (Stein, Burse 2012: 74). Watsonit ohvrina kasutades on Moriarty teinud mängu tema jaoks isiklikuks (Stein, Burse 2012: 81). Holmes, keda Watson alguses süüdistas inimeste mitte hoolimises, on nüüd oma suhtumist muutnud.

Veelgi enam toob Moriarty Holmesi südamliku poole esile teise hooaja lõpuosas „Reichenbachi langemine“. Erinevalt lugudest ei ürita Holmes siin Moriarty käest päästa Londonit, vaid hoopis Watsonit, proua Hudsonit ja Lestrade'i. Nende kolme isiku nimel on ta viimaks valmis oma elu ohverdama (Porter 2012: 85). Holmes on tegelaskuju, kellel on potentsiaal olla ebainimlik nagu seda on Moriarty (Stein, Burse 2012: 74-75). Samas on just Moriarty see, tänu kellele ta otsustab olla pigem kangelane (Porter 2012: 148).

Sarnaselt lugudele on ka sarjas Moriarty Holmesile kinnisideeks. Samas on see siin mõlemapoolne. Moriarty kutsub Holmesi imetlema tema loodud kuritegusid ning nägema neid kui kunstiteoseid (Stein, Burse 2012: 82).

Erinevalt lugudest on ühtlasi Moriarty see, kes püüdleb esimesena Holmesi. Sarja produtsendi Mark Gatissi sõnul on tema puhul tegemist lausa jälitajaga (Gatiss jt 2012).

Andrew Scotti sõnul Holmes ja Moriarty lausa armastavad üksteist (Scott 2014). Kuigi selle väite paikapidavust ei saa täielikult tõestada, arvestades eriti et mõlemad tegelaskujud on pigem aoseksuaalsed, võib nende vahel siiski märgata mingit sorti homoerootilist pinget. Nende ebatavalisele suhtele viitab ka sarja kolmandas hooajas nähtud visioon, kus Holmes ja Moriarty suudlevad.

Siiski vajavad Moriarty ja Holmes sarjas üksteist. Osaliselt on see nii kuna nad on kaks sarnast tegelaskuju, millele viitab Moriarty ise. „Te vajate mind, või te olete mitte miski. Sest me oleme sarnased, teie ja mina – ainult teie olete igav. Teie olete inglite poolel.“ (Thompson 2012) Moriarty otsib endale väärilist vastast, mistõttu võib tema tegevust „Reichenbach'i langemises“ näha ka kui vastuse otsimist küsimusele, kas Holmes on talle vääriline vastane (Britt, Perrin 2012).

Samas püüdleb Moriarty Holmesi ka igavusepelguse tõttu. Tema sõnutsi on Holmes siiani olnud tema jaoks parim igavusepeletaja. Moriarty ei hooli oma tegude tagajärgedest, mis teeb temast eriti ohtliku isiku. Ka Holmesi puhul on oht, et ta hoolib mõistatustest rohkem, kui inimeludest (Porter 2012: 63).

Ühtlasi valitseb Moriarty ja Holmesi vahel pidev rivaliteet: mõlemad üritavad üksteist üle kavaldada. Osas „Suur mäng“ esitab Moriarty Holmesile väljakutse, mille kohaselt ta peab piiratud aja jooksul lahendama mitu mõrva, et päästa inimesed, kellele on külge pandud pommid. Holmes ei avalda samas, et on ühe mõrvadest juba lahendanud. Ta loodab selle varuajaga Moriarty plaane nurjata, mille tulemusena kaksteist inimest sureb (Porter 2012: 148).

Watsonit võib sarjas kohati käsitleda kui Moriarty võistlejat, sest nad mõlemad võitlevad tema poolehoiu pärast (Porter 2012: 25). Moriarty naeruväärustab teda seejuures, nimetades teda näiteks Holmesi lemmikloomaks. Ta solvab ühtlasi ka Holmesi ennast, nimetades teda nii idioodiks kui ka igavaks isikuks.

Siiski on sarjas mõnevõrra säilinud nende omavaheline austus, kuigi siin on peamiseks austuseavaldajaks Holmes. Mitmeti kasutab ta Moriarty kirjeldamisel samalaadseid väljendeid kui lugudes, võrreldes teda näiteks võrkude keskel istuva ämblikuga. Samas ei omista ta talle kuritegeliku maailma Napoleoni tiitlit, vaid nimetab nii pigem kolmanda hooaja peamist antagonisti, Charles Augustus Magnussenit.

3.5. James Moriarty ja teised kurjategijad

3.5.1. James Moriarty kokkupuude teiste kurjategijatega Holmesi-lugudes

Moriartyl on lugudes palju käsilasi, kelle tegelik arv ei ole teada Holmesi sõnul on tal käsilasi „arvukalt ning nende tegevus on väga hästi organiseeritud.“ (Doyle 2012: 481).

Moriarty sõnul on talle alluv grupp enamat kui lihtsalt hästi organiseeritud: see on vägev organisatsioon, mille ulatust isegi Holmes pole suutnud mõista (Doyle 2012: 483). Hilisemas romaanis „Hirmu org“ on Holmes aga märksa teadlikum Moriarty kuritegelikust organsatsioonist: ta kõneleb professorist kui raudse käega valitsejast, kes oma alluvaid hirmu abil lojaalsetena hoiab. „Kõigepealt pean ütlema, et Moriarty valitseb oma inimesi raudse kantsikuga. Distsipliin on tal kohutav. Tema koodeksis on üksainus karistus – surmanuhtlus.“ (Doyle 2003: 209)

Valdav enamus Moriarty alluvaid jääb anonüümseks. Teada on vaid mõnede talle alluvate isikute nimed, nagu näiteks Fred Porlock ja kolonel Sebastian Moran. Kolonel Moran on ühtlasi ka tema tähtsaim alluv ning novelli „Tühja maja mõistatus“ peamine antagonist. Sarnaselt Moriartyele on ka Moran silmapaistev antagonist: Holmesi sõnul on ta „parim suurlukite kütt, kes meie impeeriumi idaosas eales on tegutsenud“ (Doyle 2003: 16). Tema sõnul on ta ühtlasi „ohtlikkuse poolest teine mees Londonis“ (Doyle 2013: 18). Ta on ühtlasi üks vähestest, kellel on peaaegu õnnestunud Holmes tappa (Doyle 2013: 11)

Nagu ka Holmesi ning Moriarty puhul, viitavad ka mitmed Morani välimuse atribuudid tema isiksuseomadustele. Watsoni sõnul oli tal näiteks filosoofi laup ja tundeinimese lõug, mis viitasid ühtlasi tema algsetele võrdsetele eeldustele olla nii hea kui halb (Doyle 2003: 16)

Samas ei ole tema puhul tegemist ainult Moriarty kõige tähtsama liitlasega: Holmes nimetab Moranit ka tema südamesõbraks (Doyle 2013: 14). Olles ühtlasi Moriartyga võrreldes vähem geniaalne ning jäädes talle lojaalseks ka pärast tema surma, on ta siinkohal mõnevõrra sarnane Watsoniga.

3.5.2. James Moriarty kokkupuude teiste kurjategijatega BBC sarjas „Sherlock“

Moriarty heaks töötab grupp kurjategijaid ka sarjas. Samas on nende roll siin märksa väiksem. Peamiselt töötavad tema heaks erinevad täpsuslaskurid. Esimeses hooajas ei ilmu nad ekraanile: nende juuresolekust annavad märku laserkiired Holmesi rinnal.

Moriarty tegelased on tema jaoks pigem midagi tööriista sarnast: nad on narratiivis olemas vaid selleks, et aidata tal oma plaane ellu viia. Näiteks aitavad nad esimeses hooajas kaasa

Holmesi hävitamisele. Moriarty ei ole oma alluvate hulgas aga ühtegi Sebastian Morani taolist südamesõpra. Moran küll figureerib kolmandas hooajas terroristliku organisatsiooni juhina, kes plaanib lasta õhku Londoni parlamendihoone, kuid samas ei ole ta Moriartyga mingil viisil seotud olnud. Ühtlasi ei ole ta täpsuslaskur. Samas võib just see, et Moriarty alluvad sarjas on valdavas enamuses täpsuslaskurid olla viide lugudest pärit Moranile.

Moran ja Moriarty on üksteisest üsna lahutamatud tegelaskujud. Võib seega väita, et Morani-taolise südamesõbra sarjast puudumine mõjutab ka Moriartyt, kes on siin veelgi sadistlikum ning ühtlasi isiklikku kontakti vältiv tegelaskuju.

Moriarty suhted on vaid tööalased. Tal on nõuandva kurjategijana palju kliente, eriti pärast osa „Reichenbach'i langemine“, kus temaga võtsid ühendust erinevad luureagendid ja terroristid. Ühtlasi on Moriarty siin seotud pea kõigi antagonistidega, kellega Holmes peab esimeses ja teises hooajas silmitsi seisma. Nii töötab tema heaks taksojuht Jeff Hope, kes põhineb romaanist „Etüüd punases“ pärit tegelaskujul Jefferson Hope'il. Läbi Hope'i ning teiste sarjas figureerivate kurjategijate nagu Irene Adler on ka Moriarty kohalolu pidevalt tajutav.

Lugudes mainib Holmes, et Moriarty on seotud vähemalt poolte Londonis aset leidnud kuritegudega. Samas ei näi see täielikult usutav juba seetõttu, et Moriarty ilmub narratiivi üsnagi hilja (Cranfield, Ue 2014: 136).

Holmesi sõnul on ta juba aastaid tajunud Londoni kuritegeliku maailma organiseeritud jõudu, kuid samas ei mainita üheski „Viimasele juhtumile“ eelnenud loos Moriartyt. Sarja Moriarty on realistlikum juba seetõttu, et ta ei ilmu äkitselt: ta avaldab end iga osaga aina enam kuni ta lõpuks esimese hooaja lõpus Holmesiga isiklikult kohtub. Kuigi ta on siin seotud kurjategijatega, kellega tal lugudes mingit kokkupuudet ei olnud, on ta tänu sellele sarjas tõepoolest seotud pea kõigi aset leidnud kuritegudega.

3.6. James Moriarty surm ja naasmise võimalikkus.

3.6.1. James Moriarty surm lugudes.

Lugudest pärit Moriarty loodi kindla eesmärgiga. Teda võib käsitleda kui narratiivset tööriista, mille abil Doyle kavatses Holmesi tappa (Cranfield, Ue 2014: 135).

Oma detektiivi surmamisest mõtles Doyle 19. sajandi viimasel kümnendil. Ta mainis ühele oma sõbrale, et Holmes oli muutnud ta elu talumatuks (Lycett 2008: 203). „Ma olen saanud temast sellise üledoosi, et ma tunnen tema suhtes sama mis *foie gras*' pasteedi suhtes, mida

ma kunagi sõin liiga palju nii et selle nimi tekitab minus haiglasliku tunde kuni tänase päevani.” (Symons 1973: 74).

Samas oli Doyle'il algul üsnagi raske leida parimat viisi Holmesi tapmiseks. Viibides 1892. aastal Pariisis, luges ta Guy de Maupassanti romaani, mille tegevustik leidis aset Gemmi mäekuruis Šveitsis. Olles seal ise hiljuti viibinud, oli ta üllatunud, kui väga teoses toimuv sarnanes tema Holmesist vabanemise plaanidega. Hiljem valis ta tegevuspaigaks siiski Reichenbach'i kose (Lycett 2008: 204).

Reichenbach'i kosk on on Moriarty ning Holmesi viimaseks kohtumiseks igati sobilik tegevuspaik juba seetõttu, et seda kujutatakse kui õudusäratavat, isegi mõnevõrra põrgu sarnast paika. Watson kirjeldab seda kui kohutavat kuristikku, millest kerkivad veeprintsmed kui suits põlevast majast (Doyle 2012: 488).

Reichenbachi kohtumisele eelnevalt on Moriarty „Viimases juhtumis“ jälitanud tema eest põgenevat Holmesi läbi kogu Euroopa. Meelitanud Watsoni tagasi hotelli, tuleb ta ise kose juurde Holmesiga võitlema. Sellest viimasest kohtumisest saab informatsiooni peamiselt Holmesi jäetud kirja ning tema hilisemate meenutuste abil. „Moriarty ei haaranud relva, vaid sööstis mulle kallale ja kahmas mul oma pikkade kätega ümbert kinni. Teades, et tema enda mäng on läbi, tahtis ta ainult mulle kätte maksta. Vankusime koos järsaku servale. Mul on mõningaid teadmisi jaapani maadlusviisist baritsust, mis mulle mitmel korral väga kasulikuks osutunud. Libisesin tema haardest välja. Viivu püsis ta hullunult rabeldes, kisendades ja oma kätega vehkides kaljuserval. Kõigist pingutustest hoolimata ei suutnud ta aga tasakaalu säilitada ja kukkus üle ääre.“ (Doyle 2003: 11).

Nii jäi see kohtumine viimaseks vaid Moriartyle. Holmesi populaarsus lugejate hulgas tagas talle teatud sorti surematuse, ja nii ei jäänud Doyle'il viimaks üle muud, kui kirjutada novellikogumik „Sherlock Holmesi tagasitulek“, mis avaldati 1905. aastal. Kuigi ka Moriarty hilisemas romaanis „Hirmu org“ figureerib, leiab selle teose tegevustik aset varem kui „Viimase juhtumi“ oma.

Siiski on palju spekuleeritud ka Moriarty võimaliku naasmise üle lugudes. Eustace Portugali arvates oli hoopis Holmes see, kes suri ning Moriarty naases tema asemel Londonisse. Roger Mortimore'i arvates aga oli tegelik Moriarty hoopis Moran (Klinger 2005: 747). John Gardneri teos „Moriarty tagasitulek“, mis on ühtlasi teistsugune versioon loost „Tühja maja mõistatus“, kujutab Moriarty naasmist Londonisse. Gardneri teises romaanis „Moriarty kättemaks“ plaanib ta aga varastada Leonardo Da Vinci maali „Mona Lisa“ (Redmond 1993: 213).

3.6.2. James Moriarty surm sarjas.

Erinevalt lugudest toimub sarjas Moriarty ja Holmesi viimane vastasseis St Bartholomew' haigla katusel Londonis. Tegemist ei ole siiski juhusliku tegevuspaigaga, sest siin kohtus Holmes esimest korda nii Moriarty kui ka Watsoniga. See on ühtlasi hoone, kus ta on nii esimeses kui teises hooajas teinud palju laboratoorseid uuringuid.

Lisaks tegevuspaigale on teistsugune ka Holmesi ja Moriarty viimasel kohtumisel toimunu. Erinevalt lugudest on vaatajal siin võimalik saada ülevaade kõigest. Ühtlasi ei ole tegemist füüsilise, vaid pigem intellektuaalse võitlusega. Moriarty, kes on „Reichenbach'i langemise“ jooksul hävitanud meedia abil hävitanud Holmesi maine, sunnib teda nüüd enesetappu sooritama, ähvardades vastasel juhul tappa Watsoni, Lestrade'i ja proua Hudsoni. Ühtlasi selgub, et tal on taaskord õnnestunud Holmes üle kavaldada, pannes ta uskuma, et tema valduses on arvutikood, millega saab igasse süsteemi sisse murda. Sarnaselt lugudele on ta kohtumisele eelnevalt ka Holmesi jälitanud, tulles talle näiteks kutsumata külla. Samas on Holmes ise viimaks see, kes ta nende viimasele kohtumisele kutsub.

Samuti on Holmes sarjas ainus, kes alla kukub. Moriarty ise sooritab enesetappu kui Holmes üritab teda sundida oma alluvad tagasi kutsuma. Nagu tema kohtu alla minek, võib ka selline teguviis algul näida jabur: on ju Moriarty lugudes see, kes on Holmesile surmamiseks pea kõigeiks valmis. Samas tõestab see teguviis taaskord, et sarja Moriarty on tegelane, kes vaatajat üllatab. Tema sarnase hullu ning ettearvamatu tegelaskuju kasutamine doyle'iliku kõikvõimsa Moriarty asemel oligi sarja produtsentide plaan (Gatiss jt 2012) Ühtlasi võib Moriarty surmas täheldada Holmesi diskrediteerimist.

Sarnaselt lugudele on ka sarjas palju spekulieritud Moriarty võimaliku naasmise üle. Kuna ta on Holmesi võrdväärseim vastane ning ühtlasi üks sarja populaarsemaid tegelasi, ei saa seda ka täielikult välistada.

Moriarty naasmise vastu rääkisid algselt kõik tõendid. Ka produtsent Steven Moffat välistas selle võimaluse, sest Moriarty naasmine ei oleks vaatajale üllatuseks (Moffat 2012),

Moriarty naasmist ei pidanud algselt võimalikuks ka Andrew Scott. „On väga raske tulla tagasi kui oled endale suhu lasknud, me kõik teame seda.“ (Jeffery, Mansell 2012)

Sellest hoolimata võis Moriartyt kolmandas hooajas näha. Pärast seda, kui Mary Morstan Holmesi osas „Viimane vanne“ tulistab, järgneb sellele tema võitlus oma elu eest. Vaatajal avaneb sel hetkel võimalus näha, mis toimub tema peas: rännates läbi erinevate ruumide, jõuab Holmes viimaks tuppa, kus hoitakse aheldatud Moriartyt. Andrew Scotti sõnul lubas see steen minna tal Moriartyga ekstreemsusteni ja näha, milline ta täielikult valla päästetult oleks

(Dibdin 2014). Sarjas varem figureerinud Moriarty on tõepoolest rafineeritud: selles hallutsinatsioonis olles on ta nii täielikult hullumeelne kui ka ühtlasi hirmu kehastus Holmesi jaoks. See visioon viitab ühtlasi sellele, et lugudele sarnaselt on Moriarty pärast oma surma Holmesi jaoks endiselt oluline isik.

Kolmanda hooaja lõpus viidatakse ühtlasi ka võimalusele, et Moriarty võib neljandas hooajas elusalt naasta. Kui Holmesi Magnusseni tapmise pärast pagendusse saata tahetakse, mängitakse üle kogu Londoni linna videoklippi Moriartyst, mis viitab sellele, et ta on naasnud. Kuigi see video ei ole täielikult adekvaatne tõendusmaterjal, oleks Moriarty naasmine mitmeti loogiline, sest vastasel juhul peaks Holmes Londonist igaveseks lahkuma. Lisaks sellele on antagonistide naasmine olnud telesarjades traditsiooniks juba aastaid. Siiski jääb Moriarty naasmise võimalikkus enne neljandat hooaega pigem spekulatsiooni küsimuseks.

Kokkuvõte

Töö eesmärgiks oli uurida, mil viisil on Moriarty nii 19. sajandile kui ka 21. sajandile vastav tegelaskuju, ning kuidas teda kujutatakse nii Arthur Conan Doyle'i Sherlock Holmesi lugudes kui ka BBC sarjas „Sherlock“.

Vaadeldes Moriartyt võrdlevalt kui 19. ja 21. sajandi kurjategijat, selgub et Moriarty on sarnaseid jooni mitmete 19. sajandi kirjandusest tuntud antagonistidega, nagu näiteks Poe loodud Minister D-, kes oli geniaalne kurjategija ja detektiiv Dupini vääriline vastane. Oma kahepalgelisuse poolest sarnaneb Moriarty ka Collinsi tegelaskujude Fosco ning Godfrey Ablewhite'iga. Moriarty võimalikeks ajaloolisteks eeskujudeks peetakse õppejõud Sir Robert Christisoni ning kurjategija Adam Harry Worthi. Samas on tema kindlaim prototüüp Jonathan Wild, kes oli 18. sajandi Londoni kuritegeliku maailma juht ning ühtlasi ka topelagent, kes töötas politsei heaks.

Sarja Moriarty kujutab endast kurjategijat, kelle tegelikku loomust ei ole võimalik välimuse järgi ära tunda. Ühtlasi kasutab ta erinevaid 21. sajandi kurjategijale omaselt erinevaid tehnoloogilisi seadeldisi nagu mobiiltelefon, arvuti ja sotsiaalmeedia ning kehastab endas mitmeid oma ajastu kuritegevuse probleeme nagu pommitamisi, jälitamisi ning ühtlasi häkkerlust. Mõlemas peatüki osas leidis tõestust ka hüpotees, et Moriarty vastab kummagi sajandi kurjategija põhimudelile.

Vaadeldes ükshaaval võrdlevalt Moriarty põhilisi tunnusoone, selgus, et kuigi need kaks tegelaskuju on mitmeti teineteisest erinevad, on sarja Moriarty juures säilinud ka mitmed talle lugudes omased jooned: nii on ta näiteks nii kuritegeliku maailma juht, nõuandev kurjategija kui ka ühtlasi puutumatu isik. Erinevalt lugudest tõestab Moriarty sarjas oma puutumast, pääsedes pärast kuriteo sooritamist karistusest. Sarjas väljendub ühtlasi paremini see, et Moriarty on seotud pea kogu Londonis aset leidva kuritegevusega.

Samas ei pea Moriarty professori ametit nagu lugudes. Kuigi ta on iseloomult üsna mitmel moel sarnane lugude Moriartyga, olles üsnagi julm, kahepalgeline ning ühtlasi ka intelligentne, on ta sarjas samuti mänguhimuline, flirtiv ning vaatajat üllatav tegelaskuju.

Üsna kõnekad on ka Moriarty suhted nii Sherlock Holmesi kui ka teiste tähtsamate tegelastega nii lugudes kui sarjas. Moriartyt ja Holmesi on kujutatud täielike vastanditena. Neil mõlemal on samas potentsiaali olla nii kangelane kui kurjategija. Lugudes Holmesi potentsiaal realiseerub, kuid Moriarty puhul mitte. Moriarty on ühtlasi kinnisideeks Holmesile, kes näeb temas võimalus oma karjääri edendamiseks. Need on tegelased, kes vajavad üksteist ning nende vahel on vastastikune austus.

Sarjas aga on just Moriarty see, kes teeb Holmesist kangelase. Erinevalt lugudest on nad mõlemad üksteisele vastastikku kinnisideeks. Nende vahel võib täheldada ka homoerootilist pinget, kuigi nad jäävad ennekõike siiski rivaalideks. Ühtlasi austavad nad lugudele sarnaselt üksteist.

Moriarty avaneb nii lugudes kui sarjas ka läbi oma suhete alluvatega. Lugudes allub talle kuritegelik organisatsioon, kelle abil valitseb ta Londoni allmaailma. Sarjas on tema alluvateks peamiselt erinevad täpsuslaskurid ning kurjategijad nagu Jeff Hope ja Irene Adler.

Väga erinev on sarjas ja lugudes Moriarty surma küsimus. Lugudes sureb Moriarty pärast võitlust Holmesiga Reichenbachi kose juures, kust ta elusalt ei naase. Sarjas toimub Moriarty ja Holmesi viimane vastasseis St Bartholomew' katusel, kus Moriarty sooritab viimaks enesetapu ning Holmes hüppab katuselt alla. Nii lugude kui ka sarja puhul on palju spekuleeritud Moriarty võimaliku naasmise üle.

Olles aja jooksul küll palju muutunud, on Moriarty siiski jäänud üheks tuntuimaks antagonistiks detektiivikirjanduses. Ta kujutab endas nii 19. sajandi professionaalsete kurjategijate klassi esiletõusu kui ka 21. sajandi erinevaid tehnoloogiaga seotud kuritegevuse probleeme. Moriarty on mõlemal sajandil adekvaatne kurjategija, ning ka 21. sajandil on temas endiselt säilinud Arthur Conan Doyle'i pärand.

Kasutatud kirjandus

Britt, Ryan, Emily Asher-Perrin 2012. *Shaking Hands in Hell: Sherlock's „The Reichenbach Fall“*; <http://www.tor.com/2012/01/19/shaking-hands-in-hell-sherlocks-the-reichenbach-fall/>.

Vaadatud 03.05.2015.

Busse, Kristina, Louisa Ellen Stein. 2012. *Sherlock and Transmedia Fandom*. McFarland & Company, Inc., Publishers.

Chemaly, Soraya. 2013. *There should be no distinction between stalking and cyberstalking*;

<http://mic.com/articles/38663/there-should-be-no-distinction-between-stalking-and-cyberstalking>. Vaadatud 02.05.2015.

Clark, Emma. 2013. *More than 10,000 violent criminals escaped conviction in England and Wales last year after 'saying sorry'*; <http://www.independent.co.uk/news/uk/crime/more-than-10000-violent-criminals-escaped-conviction-in-england-and-wales-last-year-after-saying-sorry-8596741.html>.

Vaadatud 03.05.2015.

Coomber jt = Coomber, Jules, David Mather, Emma Grigg, Leif Harstad. 2011. *Sherlock: Jim Moriarty – redefining the original supervillain*; <http://metro.co.uk/2013/11/19/sherlock-jim-moriarty-redefining-the-original-supervillain-4191737/>.

Vaadatud 15.04.2015.

Cranfield, Jonathan, Tom Ue 2014. *Fan Phenomena: Sherlock Holmes*. Intellect Ltd.

Derrida, Jacques. 1986. *Structure, Sign and Play in the Discourse of Human Sciences. – Critical Theory since 1965*. Toimetanud Hazard Adams ja Leroy Seale. University Press of Florida, 85.

Dove, George N. 1982. *The Police Procedural, Bowling Green, OH, Bowling Green*.

University popular press.

Doyle, Arthur Conan. 2012. *Sherlock Holmesi lood I*. Varrak.

Doyle, Arthur Conan. 2003. *Sherlock Holmesi lood II*. Varrak.

Crowder, David A, Steven Doyle. 2010. *Sherlock Holmes for Dummies*. Wiley Publishing Inc.

Dibdin, Emma. 2014. *Exclusive: Andrew Scott on Sherlock series 3: 'I got to take Moriarty to extremes'*. Digital Spy; <http://www.digitalspy.co.uk/tv/s129/sherlock/news/a557254/andrew-scott-on-sherlock-series-3-i-got-to-take-moriarty-to-extremes.html#~p41Qk3omYausTB>.

Vaadatud 13.03.2015.

Vaadatud 13.03.2015.

Evans, Gregory. 2011. *'Hackers are more dangerous than al-Qaeda right now'*;

<http://www.channel4.com/news/hackers-are-more-dangerous-than-al-qaeda-right-now>.

Vaadatud 04.05.2015.

- Gates, Philippa. 2004. *A Brief History of the Detective Film*;
<http://www.crimeculture.com/Contents/detectivefilm.htm>. Vaadatud 15.04.2015.
- Gates, Philippa. 2006. *Detecting Men: Masculinity and the Hollywood Detective Film*. State University of New York Press, Albany.
- Gatiss, Mark. 2010. *The Great Game – Sherlock*. Esimene hooaeg, kolmas osa.
- Gatiss jt = Gatiss, Mark, Steven Moffat, Andrew Scott. 2012. *The Making of Moriarty*;
<http://www.pbs.org/wgbh/masterpiece/sherlock/moriarty.html> Vaadatud 02.04.2015.
- French, Philip. 2011. *Sherlock Holmes: A Game of Shadows – Review*;
<http://www.theguardian.com/film/2011/dec/18/sherlock-holmes-game-shadows-review>.
 Vaadatud 20.04. 2015.
- Helm, Mark. 2001. *Modern criminals go high-tech*;
<http://www.pcmag.com/article2/0,2817,91246,00.asp>. Vaadatud 03.05.2015.
- Irwin, John T. 1994. *The Mystery to a Solution: Poe, Borges, and the Analytic Detective Story*. The Johns Hopkins University Press.
- Knight, Stephen. 1980. *Form and Ideology in Crime Fiction*. Basingstroke, Macmillan.
- Knox, Ronald A. 1992. *Detective Story Decalogue. – The Art of the Mystery Story: A Collection of Critical Essays*. New York, Carroll & Graf, lk 194-196.
- Klinger, Leslie S. 2005. *The New Annotated Sherlock Holmes*. Wessex Press, LLC.
- Lycett, Andrew. 2008. *Conan Doyle: The Man Who Created Sherlock Holmes*. Free Press.
- Jones, Paul. 2014. Sherlock is most watched BBC drama series for over a decade;
<http://www.radiotimes.com/news/2014-01-22/sherlock-is-most-watched-bbc-drama-series-for-over-a-decade>. Vaadatud 20.04.2015.
- Maron, Dina Fine. 2014. *Many prisoners on death row are wrongfully convicted*;
<http://www.scientificamerican.com/article/many-prisoners-on-death-row-are-wrongfully-convicted/>. Vaadatud 02.05.2015.
- Marzulli jt = Marzulli, John, Thomas Zambito, Greg B. Smith. 2009. *21st Century Mob: How the Mafia learned to adapt for the future*; <http://www.nydailynews.com/news/crime/21st-century-mob-mafia-learned-adapt-future-article-1.376403>. Vaadatud 10.01.2015.
- Martin, George Raymond Richard. 2015. George R. R. Martin: Hollywood would have ruined Game of Thrones; <http://www.theguardian.com/tv-and-radio/tvandradioblog/2015/jun/10/george-rr-martin-hollywood-would-have-ruined-game-of-thrones>; Vaadatud 29.05.2015
- Maunder, Andrew, Grace Moore. 2004. *Victorian Crime, Madness and Sensation*. Ashgate.
- Moffat, Steven. 2012. *Sherlock uncovered*. BBC.

Jeffery, Morgan, Tom Mansell. 2012. 'Sherlock' star Andrew Scott: 'It's very hard for Moriarty to return'. Digital Spy;
<http://www.digitalspy.co.uk/tv/s129/sherlock/news/a382182/sherlock-star-andrew-scott-its-very-hard-for-moriarty-to-return.html#~p41QP9YEi8dXmJ>. Vaadatud 05.02.2015.

Palmiotto, Michael J. 1997. *Policing. Concepts, Strategies, and Current Issues in American Police Forces*. Durham: Carolina Academic Press.

Purchase, Sean 2006. *Key Concepts in Victorian Literature*. Palgrave Macmillan.

Panek, LeRoy. 1987. *An Introduction to the Detective Story*. Bowling Green State University Popular Press.

Porter, Lynette. 2012. *Sherlock Holmes for the 21st century: Essays on new adaptations*. McFarland & Company, Inc.

Sayers, Dorothy. 1992. *Introduction to The Omnibus of Crime - The Art of the Mystery Story: A Collection of Critical Essays*. New York, Carroll & Craf, lk 71-109.

Symons, Julian 1977. *Mortal Consequences. History from the Detective Story to the Crime Novel*. Schocken Books.

Smith, Durden John 2003. *Maffia. Kriminaalse maailma ajalugu*. Tammerraamat.

Sutherland, John. 2006. *Victorian Fictions. Writers, Publishers, Readers*. Palgrave Macmillan.

Stein, Louisa Ellen; Kristina Busse. 2012. *Sherlock and Transmedia Fandom*. McFarland & Company, Inc. Publishers.

Rampton, James. 2013. 'Sherlock has changed my whole career': Andrew Scott interview. The Independent. <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/tv/features/sherlock-has-changed-my-whole-career-andrew-scott-interview-8940114.html>. Vaadatud 20.03.2015.

Raftner, Nicole. 2000. *Shots in the mirror: Crime films and society*. Oxford University Press.

Steven Moffat. 2012. *Steven Moffat: expect new Sherlock villains*.
<http://www.radiotimes.com/news/2012-03-01/steven-moffat-expect-new-sherlock-villains>.
 Vaadatud 16.02.2015.

Redmond, Christopher. 1993. *A Sherlock Holmes Handbook*. Simon & Pierre Publishing Co. Ltd.

Rzepka, Charles J. 2005. *Detective Fiction*. Polity Press.

Thomas, Ronald R. 1999. *Detective Fiction and the Rise of Forensic Science*. Cambridge University Press.

Thompson, Kristin. 2003. *Storytelling in Film and Television*. Harvard University Press.

Thompson, Stephen. 2012. *The Reichenbach Fall. – Sherlock*. Teine hooaeg, kolmas osa.

Van Dine, S.S. 1992. *Twenty Rules for Writing Detective Stories*. – *The Art of the Mystery Story: A Collection of Critical Essays*. Toimetanud Howard Haycraft. London, Cambridge University Press.

Woeller, Waltraud, Bruce Cassiday 1998. *The Literature of Crime and Detection*.

Wright, Willard Huntington. 1928. *Twenty Rules for Writing Detective Stories*. *The American Magazine*. September 1928.

James Moriarty in the Sherlock Holmes stories and in the BBC series „Sherlock“. Summary.

The aim of this study was to explore, how Moriarty as a character applies to both the 19th century and 20. century and how he is depicted in Arthur Conan Doyle's Sherlock Holmes stories and in the BBC series *Sherlock*.

When examining Moriarty comparatively as a 19. century and 21. century criminal, it becomes clear, that Moriarty has similar characteristics with several villains from the 19. century literature, such as Poe's Minister D-, a brilliant criminal and a worthy foe to detective Dupin. With his duplicitous nature Moriarty also resembled Collins' characters Fosco and Godfrey Ablewhite. Some of the possible historical models for Moriarty are Sir Robert Christison and Adam Harry Worth. His most definite prototype however is Jonathan Wild, who was the leader of London's criminal underworld and also a double agent for the police.

The Moriarty from however represents a criminal, who cannot be identified by his appearance. Like other 21. century criminals he also uses various technological devices like the mobile phone, the computer and social media in his work and also embodies several criminal problems of the current era such as bombings, stalkings and also the issue with hackers. In both parts of the chapter it was also proved, that Moriarty matches with the model of the criminal of both centuries.

Whilst examining comparatively several principal characteristics of Moriarty, it appeared, that although those two characters are different from each other in several ways, the Moriarty in the series has several of the same attributes as he did in the stories: he is the leader of the criminal world, a consulting criminal but also an untouchable person. Unlike in the stories he proves that he is untouchable by committing a crime and escaping without punishment. In the series the fact that he is behind much of the crime in London is also better depicted.

Still Moriarty is not a professor in the series like he was in the stories. Although his character is quite similar to the Moriarty in the stories, since he is quite cruel, duplicitous and also intelligent, he is in the series also playful, flirtatious and a character who surprises the viewer.

The relationships Moriarty has with Sherlock Holmes and other important characters are quite expressive both in the stories and the series. Moriarty and Holmes are depicted as complete opposites. They both share the potential of being both a hero and a criminal. In the stories Holmes' potential to be a criminal is realised, but not Moriarty's. Moriarty is also an

obsession for Holmes, who sees in him a possibility to further his own career. They are characters, who need each other and have mutual respect of one another.

In the series it is Moriarty who makes Holmes a hero. Unlike in the stories they are both obsessed with each other. A certain homoerotic tension can be noticed between them, although they still remain rivals. Similarly to the stories they also respect each other.

Both in the stories and the series, the character of Moriarty is also expressed by his relationship with his followers. In the stories he leads a criminal organisation, which helps him rule the underworld of London. In the series his henchmen are mainly sharpshooters and criminals such as Jeff Hope and Irene Adler.

The issue of Moriarty's death is also different both in the series and the stories. In the stories Moriarty dies after his fight with Holmes near Reichenbach Falls, where he does not return alive. In the series the last confrontation takes place at the rooftop of St Bartholomew hospital, during which Moriarty commits suicide and Holmes jumps off the roof. Both in the case of the stories and the series it has been much speculated about Moriarty's possible return.

Although the character of Moriarty has changed much over time, he has stayed one of the most well known villains in detective fiction. Moriarty embodies the rise of criminals in the 19. century as well as the various technological issues of the 21. century crime. In both of those centuries he is an adequate criminal and even in the 21. century the legacy of Arthur Conan Doyle in him has remained.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, _____ Gerda Parkja _____

(*autori nimi*)

(sünnikuupäev: _____ 28.10.1987 _____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

_____ James Moriarty Sherlock Holmesi lugudes ja sarjas
„Sherlock“ _____

(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on _____ Kersti Unt _____,

(*juhendaja nimi*)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus/Tallinnas/Narvas/Pärnus/Viljandis, _____ 18.06.2015 _____ (*kuupäev*)